

**TÜRKMENISTANYŇ BILIM MINISTRLOGI**  
**MAGTYMGULY ADYNDAKY TÜRKMEN DÖWLET UNIWERSITETI**

**T.Bekjäýew, Ö.Abdyllaýew**

# **Köne türkmen ýazuwy**

**Türkmenistanyň Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy**

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi tarapyndan hödürlenilýär*

**Aşgabat-2010**

**T.Bekjäýew, Ö.Abdyllaýew**

**Köne türkmen ýazuwy.** Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy.– A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2010. 76 sah.

## *Giriş*

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Türkmenistanda bilim ulgamyny kämilleşdirmek hakyndaky” Permana, “Bilim-terbiýeçilik işlerini kämilleşdirmek hakyndaky”, “Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň işi hakyndaky”, “Türkmenistanda ylym ulgamyny kämilleşdirmek hakyndaky” Kararlara gol çekmegi türkmen ýaşlarynyň dünýä derejesinde bilim almagyna giň ýol açdy.

Hormatly Prezidentimiziň “Medeni-taryhy hazynamyza, beýik alymlarymyzyň, ussat şahyrlarymyzyň gymmatly mirasyna ylmy garaýyş döwlet syýasatymyzyň ileri tutulýan esasy ugrudyr ” diýen parasatly sözlerinden görnüşi ýaly, geçmiş mirasymyzy öwrenmek döwlet derejesinde öňe sürülýän esasy maksatnamalarymyzyň biridir.

Türki dilde gepleýän halklar gadymy döwürlerden bäri öz ene dillerinde bolan baý edebi we medeni mirasa eýe bolup gelýärler. Häzirki döwre gelip ýeten ýazuw ýadygärliklerinde bellenişiňe görä Orta Aziýada horezm, arameý, sugdy, runy, Orhon-ýeniseý ýazuwlary ulanylanylypdyr. Ýöne, bu ýazuwlar soňlugy bilen ýok bolup gidipdir.

VII asyrdan başlap yslam dininiň döremegi netijesinde araplar öz elipbiýlerini dünýäniň birentek halklaryna ýaýradypdyrlar. Yslam dininiň ýaýramagy we araplaryň ýöreden syýasatlary netijesinde arap ýazuwy Orta Aziýa halklarynyň durmuşyna hem çuňňur ornaşýar, döwlet dolandyrylyşynda, jemgyýetde ähli ýazgylar arap ýazuwynda amala aşyrylýar.

Araplaryň Orta Aziýa gelmeginden bäri ulanylyp gelinýän arap elipbiýi ýüzlerçe ýyllaryň dowamynda, tä 1929-njy ýylyň 3-nji ýanwaryna çenli türkmen diliniň ýazuw ýadygärliklerinde hem ulanylypdyr. 1929-njy ýyldan başlap bolsa, türkmen dilinde latyn elipbiýine geçilýär.

Latyn elipbiýinde ýazuwy amala aşyrmak 1940-njy ýyla çenli dowam edýär. 1940-njy ýyldan başlap rus krilissasynyň esasyndaky türkmen elipbiýine geçilýär. Soňra, haçan-da Türkmenistan döwletimiz Garaşsyzlygyny gazanandan

soň, dünýä üňülerine laýyk gelýän, dünýäniň köp ýurdunda peýdalanylýan latyn elipbiýiniň esasyndaky täze türkmen elipbiýine geçildi. Şu nukdaýnazardan seredeniňde, arap elipbiýi beýleki birentek halklarda bolşy ýaly, türkmenleriň hem durmuşynda örän uzak wagtlap ulanylan elipbiýleriň biridir.

Gündogar halklarynyň köp asyrlık edebiýaty arap ýazuwynda döredilipdir. Türkmen klassyk edebiýatynyň beýik wekilleri Nurmuhamet Andalybyň, Döwletmämmet Azadynyň, Magtymgulynyň, Abdylla Şabendäniň, Şeýdaýynyň, Mollanepesiň, Gurbandurdy Zeliliniň, Seýitnazar Seýdiniň, Annagylyç Mätäjiniň we beýleki söz ussatlarymyzyň dürdäne eserleri arap ýazuwynda ýazylypdyr. Mundan başga-da tebigat ylmlary, saglygy goraýyş, saz, matematika, dil bilimi, astronomiýa, astrologiýa ýaly ylmlara degişli gymmatly maglumatlar-da arap ýazuwynda ýazylypdyr.

Halkymyzyň örän baý, köptaraply taryhy, edebi hem medeni mirasy beýleki halklaryňkydan has gadymylygy, köptaraplylygy bilen tapawutlanýar. Taryhyň dürli döwürlerinde şahyrlarymyz, kyssaçylarymyz, taryhçylarymyz tarapyndan döredilen gymmatly eserler häzir Günbatar Ýewropa ýurtlarynyň, Russiýanyň, Orta Aziýa döwletleriniň, Arap ýurtlarynyň, Eýranyň, Türkiýäniň, Hindistanyň we beýleki ýurtlaryň golýazma hazynalarynda, muzeýlerinde saklanylýar. Olaryň birentegi Türkmenistanyň Ylymlar Akademiýasynyň Milli golýazmalar institutynyň alymlary tarapyndan ýurdumyza getirilip, çap edilip halkymyza hödürlenildi.

Bularyň hemmesi ýokary bilim alýan talyp ýaşlardan geçmiş mirasymyzy çuňňur öwrenmekde arap elipbiýiniň esasyndaky köne türkmen ýazuwyny kämil bilmegi, onuň inçe syrlaryna düşünmekligi talap edýär. Mundan başga-da bu ýazuw medeni we edebi mirasymyz bilen asyl nusgada tanyşmaga isleg bildirýän her bir adam, şeýle-de ýazuw ýadygärliklerini öwrenýän ylmy işgärler üçin örän wajypdyr.

Ýazuw ýadygärliklerini okap öwrenmek üçin, Kazan basmasyndan, Daşkent şäherinde litografik nusgada basylan eserlerden başga-da, golýazma görnüşindäki

eserleri hem okamagy başarmak gerek. Golýazmalary okamak okyjydan ýiti zehini, baý tejribäni talap edýär.

Şu nukdaýnazardan, Türkmenistanyň ýokary okuw mekdepleriniň dil-edebiýat, taryh, gündogary öwreniş bölümleriniň talyplary halkymyzyň baý edebi we medeni mirasyny özünde saklaýan, arap elipbiýiniň esasyndaky köne türkmen ýazuwyndaky tekstleri okamagy başarmalydyr.

### ***Köne türkmen ýazuwynyň özboluşly taraplary***

Köne türkmen ýazuwy biziň häzirki ulanýan ýazuwymyzdan düýpli tapawutlydyr. Arap ýazuwynda biziň ulanýan ýazuwymyzyň tersine sagdan çep tarap ýazylýar. Harplaryň sagdan çep tarap ýazylmagy diňe bir setirlere däl, eýsem harplara hem mahsusdyr.

Arap ýazuwynyň esasyndaky köne türkmen ýazuwy 19 sany harp şekiliniň esasynda döredilipdir. Şol şekilleriň üstüne ýa-da aşagyna bir, iki ýa-da ükat goýlup, täze harplar ýasalypdyr, hem-de 28 harpdan ybarat bolan arap elipbiýi emele getirilipdir.

Belli bolşy ýaly, bir dilde bar bolan sesleriň beýleki bir dilde bolmazlygy tebygy ýagdaýdyr. Şol sebäpden hem başga bir halkyň elipbiýi kabul edilende oňa özüňe mahsus bolan harp şekillerini goşmak, täze harplary ýasamak mahsusdyr. Şonda, kabul edýän elipbiýdäki harplar belgileriň üsti bilen ýasalýar. Muny türkmen diline rus, latyn elipbiýleri kabul edilende ýasalan harplaryň mysalynda düşündirmek bolar.

Arap elipbiýini eýranlylar kabul edende ony pars diliniň kadalaryna laýyk getirmek üçin, oňa arap dilinde bolmadyk dört sany harp, pi, çim, ži, gäp harplaryny girizipdirler. Şunuň netijesinde arap-pars elipbiýindäki harplaryň sany otuz ikä ýetipdir. Mundan başga-da, arap elipbiýi türkmen ýazuwy üçin ulanylanda, oňa “ň” sesini aňlatmak üçin arap-pars elipbiýiniň nun we gäp harplary goşulyp, güňkäp harpy ýasalypdyr. Şunuň netijesinde, arap elipbiýiniň esasyndaky köne türkmen ýazuwyndaky harplaryň sany otuz üç bolupdyr.

Köne türkmen ýazuwynda baş harp ýokdur, sözler bir setrirden başga setire geçirilende bogna bölünmeýär, sözlerde inçelik-ýogynlyk kadasy saklanmaýar, arap we pars sözleri şol dillerde bolşy ýaly üýtgedilmän ýazylýar.

Ýigriminji asyryň başlaryna çenli köne türkmen ýazuwynda dyngy belgiler: nokat, otur, defis, goşa dyrnak, iki nokat, sorag, ýüzlenme belgileri ulanylmadyr.

Arap elipbiýindäki harplar sözde gelşine garalyp iki görnüşli hem-de dört görnüşli harplar diýlen iki topara bölünýär. Köne türkmen ýazuwyndaky otuz üç harpyň ýedisi iki görnüşli harplardyr, ýigrimi altysy bolsa dört görnüşli harplara degişlidir.

Iki görnüşli harplar öz yzyndan dört görnüşli harplary hem, iki görnüşli harplary hem kabul etmeýärler. Dört görnüşli harplar bolsa öz yzyndan iki görnüşli harplary-da, iki görnüşli harplary hem kabul edýärler.

### ***Köne türkmen elipbiýi***

№	Harplaryň özbaşdak ýazylyşlary	Harplaryň başda ýazylyşlary	Harplaryň ortada ýazylyşlary	Harplaryň birikmäniň ahyrynda ýazylyşlary	Harplaryň atlary	Harplar yň okalyşy
1.	ا	ا	ا	ا	Elif	A, ä, e
2.	ب	ب	ب	ب	Ba	b
3.	پ	پ	پ	پ	Pe	p
4.	ت	ت	ت	ت	Ta	t
5.	س	س	س	س	Sa	s
6.	ج	ج	ج	ج	Jim	j
7.	چ	چ	چ	چ	Çim	ç
8.	ح	ح	ح	ح	Ha	h

9.	خ	خا	خـ	خ	Hy	h
10	د	دا	دـ	د	Dal	d
11	ذ	ذا	ذـ	ذ	Zal	z
12	ر	را	رـ	ر	Ra	r
13	ز	زا	زـ	ز	Za	z
14	ژ	ژا	ژـ	ژ	Že	ž
15	س	سا	سـ	س	Sin	s
16	ش	شا	شـ	ش	Şin	ş
17	ص	صا	صـ	ص	Sad	s
18	ض	ضا	ضـ	ض	Zad	z
19	ط	طا	طـ	ط	Ty	t
20	ظ	ظا	ظـ	ظ	Zy	z
21	ع	عا	عـ	ع	Aýn	a
22	غ	غا	غـ	غ	Gaýn	g
23	فا	فا	فـ	فا	Fi	f
24	ق	قا	قـ	ق	Kaf	k
25	ك	كا	كـ	ك	Kāf	k
26	گ	گا	گـ	گ	Ge	g
27	ل	لا	لـ	ل	Lam	l
28	م	ما	مـ	م	Mim	m

29	ن	نا	ند	ن	Nun	n
30	ڭ	ڭ	ڭ	ڭ	Güň käp	ň
31	ه	هـ	هـ	ه	Alahy	h
32	لا	ل	ل	لا	Lam-elif	l
33	و	و	و	و	Waw	w
34	ي	يـ	يـ	ي	Ýa	ý

### ***Köne türkmen ýazuwynyň harplary we olaryň ýazuw düzgünleri***

Arap dilinde harplaryň dört hili aýratyn ýazylyş kadasy bolup, şol kada uýýan harplar şu aşakdakylardan ybaratdyr: ba “ب”, ta “ت”, sa “پ”, jim “ج”, çim “چ”, ha “ح”, hy “خ”, sin “س”, şin “ش”, sad “ص”, zad “ض”, ty “ط”, zy “ظ”, aýn “ع”, gaýn “غ”, fi “ف”, kaf “ق”, käf “ك”, gäf “گ”, ñe “ڭ”, lam “ل”, mim “م”, nun “ن”, alahy “ه”, ýa “ي” harplaryndan ybaratdyr. Mysal üçin “aýn” harpy özbaşdak ýazylanda “ع” görnüşinde ýazylýar. Eger-de aýn harpy bir sözüň başynda gelse onda “عـ” (عزيز, عثمان, عمان, عالم, عين) görnüşinde ýazylýar, sözüň ortasynda gelende “عـ” (معدن, نعمة, سعادة, سعي, انعام) şekilinde ýazylýar, sözüň ahyrynda gelende bolsa “ع” (منع, سميع, ربيع, ربع, تسع) görnüşinde ýazylýar. Ýokarda sanalyp geçilen ýigrimi baş sany hapyň hemmesi şol bie kada laýyklykda dört görnüşde ýazylýar.

Emma elif “ا”, dal “د”, zal “ذ”, ra “ر”, za “ز”, že “ژ”, waw “و” harplary ýokardaky “arap dilinde bir harpyň dörtli ýazuw kadasy bar” diýilýän düzgüne gabat gelmeýän harplardyr. Başgaça aýdylanda bu harplar yzyna harp birleşdirip tirkeneýän harplardyr. Mysal üçin elif “ا” harpy başda gelende, başdaky ýazylyşy ýazly, ýagny “ا” şekilinde ýazylýan bolsa onda sözüň ortasynda we ahyrynda gelende “ا” görnüşinde ýazylýar. Arap dilinje jemi ýigrimi sekiz sany harp bolup olar aşakdaky görnüşde ýazylýarlar.



Köne türkmen ýazuwy diýlende giň manyda arap harplary bilen ýazylan türkmen dilindäki edebi eserler diýmekligi aňladýar. Arap harplarynyň sany ýigrimi sekiz bolanlygy sebäpli (lam we elif harplarynyň birleşdirilmegi bilen ýasalan lam-elif “لا” harpy bilen bilelikde arap harplary ýigrimi dokuz bolýar) üstüne pars diline we türkmen diline mahsus bolan käbir harplar goşulypdyr. Pars dilinde ulanylýan käbir sözleri beýan etmek maksady bilen arap harplarynyň düzümine pe “پ”, çe “چ”, že “ژ” harplary girizilipdir. Türkmen dilindäki käbir sesleri bermek maksady bilen bolsa ge “گ”(edebi dilde bu harpa “kāfī farisi” diýilýär), ñe “ڭ” (bu harpa edebi dilde “kāfī nuni” diýlip at berilýär) harplary girizilipdir. Ýokarda sanalan harplardan başga ýene-de arap diline mahsus bolan we “hemze” diýlip atlandyrylyp, “ ء ” görnüşinde ýazylýan hem-de dürli ýerlerde gysgaça “waw” harplary diýlip bilinýän “elif” (ل), “waw” (و), “ýa” (ي) harplaryň üstüne, aşagyna goýulmak bilen “a”, “e”, “ä”, “i”, “u”, “y” ýaly sesleri aňladýan, “şedde”(ّ), “astyn”(-), “üstün”(-), “otur” (-), “säkin” (◌ْ), “tenwin” (◌ُ,◌ِ) neneňsi harp hasap edilmeyän bolsalar, hemze hem harp hasap edilmän, bilelikde ulanylýan harpyň hereketini üýtgetmäge hyzmat edýär. Şol sebäpli hemzä harplara hyzmat edýän yşarat ýa-da alamat diýmek hem bolýar. Hemze başda gelen halatynda “إ” görnüşinde elif harpynyň üstünde ýazylýar. Ortada gelen halatynda “elif”, “waw” harplarynyň üstünde ýa-da kertigiň üstünde ýazylýar. Soňunda gelende bolsa köp halatlarda özbaşdak ýazylýar. Mysal üçin öý “أوي”, et “أت”, memur “مأمور”, mumin “مؤمن”, neşet “نشئت”, bed “بدء” ýaly sözler hemzäniň edebi dildäki ýazuw kadasyny görkezýän sözlerdir. Soňky bölümlerde hemzäniň ýazuw kadasy barada giňişleýi maglumat bermek mümkindir.

“Haýy resmiýe” diýlip atlandyrylýan we türkmen dilinde “alaky” harpy başga harplar bilen birikdirilip ýazylanda “له”, “ه”, “هـ” görnüşlerinde, aýry we özbaşdak ýazylanda bolsa “ه” şeklinde ýazylýan alaky harpy sözleriň bogularynyň arasynda hem-de sözleriň ahyrynda ýazylanda “a”, “e” seslerini aňladýar. Mysal üçin “دره”, “سره”, “چیره”, “صيرچه”, “قاره”, “ياره”, “يرده”.

Şeýlelikde arap harplarynyň köne türkmen ýazuw dilinde ulanylan harplarynyň sanynyň jemi otuz dörde deň bolýar. Aşakdaky tabelde arap

harplarynyň baş harp (asly şekili), sözüň başynda, ortasynda we ahyrynda nähili görnüşlerde ýazuw kadalary we latyn harplary bilen ýazylyşlary, okalyşlary doly görkezilendir.

### ***Köne türkmen ýazuwynda harplaryň bölünişi***

Asyl arap harplary ýigirmi sekiz sany bolup, pe “پ”, že “ژ”, çe “چ”, “ge” “گ” pars diline mahsus harplardyr, emma “ڭ” “ڭ” harplary bolsa türkmen diline mahsus harpdyr.

**Birleşmeýän harplar:** aşakdaky ýedi harp özünden öň gelýän harplar bilen birigýän hem bolsalar özlerinden soňky gelýän harplar bilen birigmeýärler. Olar: elif “ا”, dal “د”, dal “ذ”, ra “ر”, zal “ز”, ža “ژ”, waw “و”. Has ýeňillik bilen ýatda galmaklygy üçin şeýleräk beýan etmek mümkindir. Başda “elif” ahyrynda “waw” we birek biregiň yzyndan gelýän baş harp: “dal”, “zal”, “ra”, “za”, “ža”. Mysal üçin berber “بربر”, Edirne “ادرنه”, odun “اودون”, baş dere “باش دره”, güz “گوز”.

**Jim toparyna degişli harplar:** jim “ج”, çim “چ”, ha “ح”, hy “خ”. Mysal üçin jemil “جميل”, çekene “چکنه”, hal “حال”, halyfa “خليفة”.

**Kertikli harplar:** bu topara degişli bolan başda we ortada gelenlerinde kertikli, soňunda ulanylanlarynda bolsa asyl şekillerini görä, ýagny baş harp hökmünde ýazylýarlar. Nokatlaryň sanlaryna, nokatlaryň üstünde ýa-da astynda gelýän şekillerine görä birek-birekden tapawutlanýarlar. Olary yzygiderlikde bir ýere jemlemek arkaly öwrenmek has amatlydyr. Harpyň üstünde bir nokat goýlan bolsa şol harp nun “ن” harpydyr. Nun harpy başda we ortada kertigiň üstünde ýekeje nokat hökmünde görkezilýär ahyrynda bolsa asly şekili bilen görkezilýär “نن”. Üstünde iki nokat bar bolsa ta “تت” harpydyr. Üstünde üç nokat bar bolsa onda sa “ثث” harpydyr. Aşagynda bir nokat bar bolsa ba “بب” harpydyr. Astynda iki nokat bar bolsa ýa “یی” harpydyr. Egerde aşagynda üç nokat bar bolsa onda pe “پپ” harpydyr.

**Meňzeş harplar:** aşakda görkeziljek harplar ýazuw kadalary taýdan birek-birege meňzeş harplardyr. Bular ekiz harplar ýalydyr. Köp halatlarda ýekeje nokadyň kömegi bilen tapawutlanýarlar. Mysal üçin ra “ر”, za “ز”, že “ژ”, dal “د”,

zal “ذ”, sin “س”, şin “ش”, sad “ص”, zad “ض”, ty “ط”, zy “ظ”, aýn “ع”, gaýn “غ”, fi “ف”, kaf “ق”, kâf “ك”, gâf “گ”, lam “ل”.

**Esasy harplar:** elif “ا”, ba “ب”, ha “ح”, dal “د”, ra “ر”, sin “س”, sad “ص”, ty “ط”, aýn “ع”, fi “ف”, kâf “ك”, mim “م”, waw “و”, he “ه”, ýa “ي”.

**Harplaryň ýazylyşyna degişli mysallar:**

ahkam	احكام	ataş	آتش	afak	آفاق
beýt	بيت	belde	بلده	ebe	ابه
häkim	حاكم	mahbes	محبس	fatih	فتح
däde	دده	jedid	جدید	bed	بد
ret	رد	merkez	مرکز	az	آز
säkin	ساكن	taksim	تقسیم	kes	كس
sal	صال	kyssa	قصه	has	خاص
talap	طلب	tagtyl	تعطیل	mufrit	مفرط
adad	عدد	bagz	بعض	meng	منع
fen	فن	tefhim	تفهیم	arif	عارف
kerem	كرم	mukerrem	مكرم	kemik	كمك
lewazym	لوازم	çelebi	چلبی	şewwal	شوال
memalik	ممالك	memhur	ممهور	jisim	جسم
nemek	نمك	inkysam	انقسام	mennan	منان
weled	ولد	ewlad	اولاد	uly	اولي
heje	هجه	kahkaha	قهقهه	wejih	وجه
läle	لاله	Alaşäher	آلاشهر	imla	املاء
im	ایم	beýg	بیع	ýedi	یدی

baba	بابا	depe	نپه	sal	صال
agaç	آغاچ	baýrak	بايراق	ynkylap	انقلاب
saglam	صاغلام	aýry	آیری	Atatürk	آتا تورك
papa	پاپا	yzçy	ایزچی	aş	آش

baş	باش	üç	اوچ	eş	اش
baja	باجا	öl	گول	gaş	قاش
agry	آغري	ymak	ايرماق	ýol	يول
daş	طاش	ilik	ايليك	il	ايل

***Aşakdaky sözleri okalyş kadalaryna görä ýazyň:***

آرسلان	موم	صولاق	آوچي	اولغون	طيون
چالي	چامور	سس	تارلا	صاري	جدل
كسكين	باش	صوو	بوش	پيده	حال
جام	شريف	صوغان	قارلي	ال	خير
ژاله	اودون	دره	پمبه	ياقه	دلال
اريك	قوم	مسلك	ينكي چري	ايكي	كله
خاقان	اورمان	ياشيل	جمره	يلك	يابي
اوراق	پتاك	يوز	پادشاه	ايت	قيون

***Köne türkmen ýazuwında meňzeş ses aňladýan harplaryň ýazylyş aýratynlyklary***

Arap dilinden köne türkmen ýazuwyna geçen üç sany “s” harpy sözler transkripsiýa edilende käbir kynçylyklary ýany bilen getiripdir. Şol kynçylygy arap dilindäki üç sany “s” harpynyň ýerine türkmen dilinde diňe biriniň ulanylyşy bilen baglydyr. Mysl üçin “سن”, “صيرچه”, “ثناء” ýaly sözlerini biz türkmen diline transkripsiýa edenimizde diňe ýeke-täk “s” harpyny ulanýarys. Arap dilinde ulanylýan bu üç “s” sesini aňladýan harplaryň ikisi, ýagny “sin” we “se” inçe harp, “sad” bolsa ýogyn harp hökmünde ulanylýar.

Arap harplary bilen türkmen diline mahsus sözler ýazylanda käbir kadalar göz önünde tutulypdyr. Şol kadalara laýyklykda eger-de “s” harpyndan soň inçe çekimli gelse onda “s” harpy sin “س”, görnüşinde, eger-de “s” harpyndan soň ýogyn çekimli gelse sad “ص” şeklinde, eger-de söziň asly diňe arap diline mahsus bolsa onda se “ث” harpy bilen ýazylypdyr. Mysal üçin “sen” (سن) sözindäki “e” inçe çekimli harp bolandygy sebäpli “sin” (س) harpy ulanylypdyr, “syrça” (صيرچه)

sözindäki “y” harpy ýogyn çekimli bolandygy sebäpli bolsa “sad” (ص) harpy, “sena” (سنة) asly arap diline mahsus bolan söz bolanlygy sebäpli se “ث” harpy bilen ýazylypdyr.

Üç “s” harpyndan başga arap dilinde üç sany “ha” harpy bardyr. Olar ýogyn ha “ح” bilen hy “خ” we inçe he “ه” harplarydyr. Mysal üçin hal “حال” sözi ha “ح”, haýyr “خير” sözi hy “خ”, huw “هو” sözi bolsa he “ه” harpy bilen ýazylýar. “S” hapnynda bolşy ýaly üç sany “h” harpy hem türkmen diline transkripsiýa edilende diňe bir görnüşde, ýagny “h” şekilinde ýazylýar. Bu bolsa arap dilinde “h” harpy bilen ýazylan sözleriň aýyl saýyl edilmekliginde bir näçe kynçylyklary döredip bilýär. Arap dilinde sesleri birek birekden azda-kände tapawutlanmak bilen bilrikde türkmen diline transkripsiýa edilende diňe bir ses bilen, ýagny “z” sesi bilen aňladylýan dört sany “z” harpy bar. Olardan iki sanysy, ýagny zal “ذ” we za “ز” harplary inçe, za “ظ” hem-de zad “ض” harplary bolsa ýogyn harp hökmünde ulanylýar. Mysal üçin Zeýnep “زينب” has adynda ulanylýan “z” harpy bilen zikir “ذكر” sözünde gabat gelýän “z” harpy inçe harplardyr. Emma zalym “ظالم” hem-de zalalat “ضلالة” sözlerinde gabat gelýän “z” harplary ýogyn harplardyr. Ýokarda sanalyp geçilen harplardan başga iki-ikiden sesleri birek-birege gabat gelýän üç topar harp bar bolup, olar “t”, “k” we “g” harplarydyr. Üç toparyň birinjisi “t” sesini aňladýan te “ت” we ta “ط”, ikinjisi “k” sesini aňladýan kaf “ق” we käf “ك”, üçünjisi bolsa “g” sesini aňladýan gäf “گ” bilen gaýn “غ” harplarydyr. Bu üç topara degişli harplardan “te”, “käf” we “gäf” içinde seslilere, “ta”, “kaf” we “gaýn” bolsa ýogyn sesli harplara degişlidir. Mysal üçin tilki “تيلكى”, toprak “طوپراق”, kyrk “قىرق”, kädi “كادى”, gül “گول”, gowga “غوغاء” sözlerinden tilki we toprak sözleriniň birinji harplary “t” harpy bilen ýazylyp türkmen diline diňe “t” harpy bilen transkripsiýa etmek mümkin bolýar. Kyrk we kädi sözleriniň başlaryndaky “k” harpy hem türkmen diline transkripsiýa edilende diňe “k” harpynyň kömegi bilen amala aşyrylan bolsa, gül we gowga sözlerindäki birinji “g” harpy türkmen dilinde ýeke-täk “g” harpy bilen aňladylypdyr. Bu ýerde ýene-de bir meseläni ýatlatmak gerek, şol mesele “gaýn” harpy diňe arap diline mahsus bolup, köp halatlarda asly arap sözi bolan sözlerde ulanylýar, kä halatlarda bolsa

türkmen sözlerini aňlatmak maksady bilen hem ulanylýar, mysal üçin agyry “آغري”, aglamak “أغلاماق” ýaly sözlerde bolşy ýaly. Bu harpyň ýerine türkmen dilinde kaf “ق”, kâf “ك” we gâf “گ” harplary ulanylýar. Mysal üçin gul sözi “قول” görnüşinde, kül sözi “كول” şekilinde, gül bolsa “گول” görnüşinde ýazylýar.

Ýokarda sanalyp geçilen we sözlerde ýerine ýetirýän wezipeleri hem-de funksiýalary taýdan birek-birekden tapawutlanýan harplary shemada şeýleräk görnüşde görkezmek mümkindir.

Atlary	Aňladýan sesleri	Inçe ýa-da ýogyn	Başda ulanylyşyna mysallar	Ortada ulanylyşyna mysallar	Ahyrda ulanylyşyna mysallar
ث	s	inçe	ثنا	اثير	حرث
س	s	inçe	سس	اسسه	مس
ص	s	ýogyn	صامان	اصل	خاص
ح	h	ýogyn	حال	احمق	قدح
خ	h	ýogyn	خير	اختار	اخ
ه	h	inçe	هجه	دهشه	دره
ذ	z	inçe	ذات	اذبر	شاذ
ظ	z	ýogyn	ظالم	مظلوم	حظ
ز	z	inçe	زيتون	مزبور	ماز
ض	z	ýogyn	ضلالة	مضمون	حوض
ق	k	ýogyn	قاطير	مقدار	دقيق
ك	k	inçe	كرک	مكرم	كپك
ت	t	inçe	تشه	ستار	ايت
ط	t	ýogyn	طای	مطلوب	خط
غ	g	ýogyn	غسل	مغفر	دماغ
گ	g	inçe	گول	اگمک	ايگ

### Dürli mysallar

ses	سس	gelmek	گلمک	galyp	غالب
-----	----	--------	------	-------	------

sary	صارى	iňňe	انگه	agyr	آغير
serwet	ثروة	zäher	زهر	agram	آگرام
der	در	zafar	ظفر	kemik	كمك
watan	وطن	zeki	ذكى	sal	صال
her kim	هر كيم	zekat	زكات	gar	قار
Hasa	عصا	gaza	غزاء	muhasebe	محاسبه
han	خان	gazawat	غزوات	waris	وارث

### ***Köne türkmen ýazuwynda käbir harplaryň ýazylyş aýratynlyklary***

Harplaýyň aýratynlygy meselesinde iň esasy orunlaryň birini *elif*, *waw* we *ýa* harpy eýeleýär. Bu üç sany harp özbaşdak ulanylýan harp bolmak bilen bir hatarda, çekimsiz harplaryň okalmaklyklaryna kömekçi bolup hyzmat edýän çekimli sesilerdir. Mysal üçin *waw* harpy “w” sesini aňladýan harp bolmak bilen birlikde çekimsiz harplaryň yz ýanyndan olara goşulşyp gelýärler we “o”, “ö”, “u”, “ü” seslerini emele getirýärler. Mysal üçin *aw* “آو”, *döwlet* “دولة”, *mewlid* “مولد” sözlerinde ulanylýan *waw* harp bolup hyzmat edýän bolsa, ördäk “اوردك”, *sübse* “سوبسه”, *sogan* “صوغان” ýaly sözlerde çekimsizlere kömekçi harp hökmünde goşulyşandygyny görmek bolýar. Köne türkmen edebi ýazuw dilinde kömekçi harp hökmünde ulanylan şol harplary ýekän-ýekän derňemek arkaly özleşdirmäge çalyşalyň.

#### **“ا” *elif***

*Elif* harpy arap harplygynda birinji harp bolup, yzyna harp birikdirmeyän harplaryň (yzyna harp tirkemäýän harplar “ا”, “د”, “ذ”, “ز”, “ژ”, “و”, “ۆ” harplaryndan ybaratdyr) biridir. *Elif* söziň başynda gelen halatynda “a”, “e”, “ä”, “i”, “y”, “u”, “ü” çekimli harplaryň biri hökmünde okamak mümkindir. Çekimsiz harp bilen bilelikde ulanylan halatynda şol çekimsizi “a” çekimli sesi ýaly okalmagyna hyzmat eder.

*Elif* harpy söziň birinji harpy hökmünde gelen halatynda ýeke-täk görnüşde ulanylýar. Munuň üçin aşakdaky mysallra seredeliň

Añladýan seleri		Añladýan seleri		Añladýan seleri		Añladýan seleri		Añladýan seleri	
e		a		i		y		u	
et	ات	ahkam	احكام	ibre	ابره	ysdar	اصدار	usul	اصول
esas	اساس	arz	ارض	ikram	اكرام	yktag	اقطاع	uhra	اخرى
eser	اثر	Ahmed	احمد	ikrah	اكراه	yttýlag	اطلاع	ujrat	اجرة
esb	اسب	ahwal	احوال	ihsan	احسان	yzrar	اضرار	umyt	اميد
ekmek	اكمك	agýar	اغيار	iblis	ابليس	yslah	اصلاح	ufuk	افق
egri	اگرى	ahlak	احمق	iane	اعانه	ysbar	اصبار	uhraw y	اخرى
efsana	افسانه	ahter	اختر	ibrik	ابريق	ytlah	اصلاح	ubeda	ابداء
emir	امر	atlas	اطلس	ibt	ابط	ykyşak	ا	umera	امراء
eşek	اشك	akran	اقران	ikra	اقرء	ykrar	اقرار	umur	امور
ezber	ازبر	asar	اثار	injl	انجيل	injl	اقلیم	umma t	امه
ebed	ادب	adab	اداب	Idris	ادريس	Idris	اقتصاد	ussat	استاد
ejel	اجل	asan	اسان	Ibrahim	ابراهيم	Ibrahim	اقتضاء	ustura	استوره
ebr	ابر	akmak	احمق	irade	اراده	irada	اقرار	umam	امم
edeb	ادب	akdes	اقدس	ihlas	اخلاص	ihlas	اصدار	umew i	اموى
ebedi	ادبى	aksam	اقسام	ifsad	افساد	ifsad	اطناب	usuli	اصولى

### Ýerine ýetirilmeli ýumuşlar

اراده	ارض	اغنام	اقرب	ارباب	اجداد
افسون	اخور	اركك	امر	الفه	اجاره
اق	ارى	اضطراب	اخبار	اقلیم	از
اكر	ارزان	اناطولى	اسراء	اعاده	افق

### ÖZBAŞDAK OKAMAK ÜÇİN TEKSTLER

<p>من سانگا عاشيقام گوركاريم سن دان  عشق اودي ياماندر عايب ادمانگ مندن</p>		<p>بي درد ياريم  گونينگدا نابارين بيله بيلمه دئم  سنيگ بيلن اولپات بولا بيلمه دئم</p>	
--	--	---	--



عاقليم ديوانه دئر عشقينگ اليندن	هيچ مهرم قانماندئر قيزدان گلين دان
راقيبلار اليندن، ايلينگ سوزيندن	بير دئم نازارينگدا دورا بيلمه دئم
يار يگيدينگ سؤودينگي بولسا مهرئبان	سن غوليم دوشسنگ منده نه آرمان
عاشيقي دئيرمني ياقدي كمال حان	بي آجل دردينگدن اول بيلمدم

### آلتينگ بيرى

بير شاخادا آلتين آرا	منگزاب دوران آلتى جورا
ايشدن گلپ آغشام آرا	غويى دان سو چكيب گيتدي
عاقليم آلدى آلتينگ بيرى	هر باقىشي درده دارى
يوورگيمده شوندان بارى	عشق آتيشين ياقيب گيتدي
سو ديله دئم آغزيم غوراب	ايچينگ دئيدي يلقئنجراب
اشدسم قيزا اوغرين قاراپ	سو ياقامدان آقيب گيتدي
حاس دوغيملى، حاس بير داشل	اون سئكگيز، اون دوغيز ياشلى
گل ياقاسى طلا داشلى	ئيلدريم دئك چاقيب گيتدي
بير سوز دئيدم انگلامادى	يا انگسادا گئنگله مئدى
آيتجاق سوزيم دينگله مئدى	گوزين غاشين قاقيب گيتدي
ياده انونگ يارى بارمى	بير گورماگه زارى بارمى
ياده مندن آرى بارمى	يوره جيگيمى ياقيب گيتدي

بوقوم بوقوم سووكيب گيتدي

### عاشق مئن

باهار آبي گئيب ماخال كوينگيني	مانگا گئؤسئن آچيشينگا عاشق مئن
آسسا يوراب بووزمان يرينگ غايماغن	گوز آستيندا باقىشينگا عاشق مئن
قئشيمي ياز اتدئنگ سوزلرينگ بيلئن	طويا گئلدئنگ دئنگ دوش جورالانگ بيلئن
اؤشمئلنگده آلا گوزلرينگ بيلئن	مئنى سايلا ب تاپيشينگ عاشق مئن
گورولده آليب سئنگ دانا الينگدن	هئركيز پيس سوز آسلا چئقماز دئلينگدن

آیلاناين يوز مونگ هونأرلي الينگدن  
 سئینگ كئشده چئكيشینگا عاشق مئن  
 كوپ گئزئدم دونياني مئن، بير گئزئتمده  
 تايئنگ تاپمادئم يرینگ يوزونده  
 گئل گوليم سئل آچئب سسئن سئر گئزئتمده  
 گول ياكانگي داقيشینگا عاشق مئن  
 مئي گوزلأب تاپيشینگا عاشق مئن

*Elif* çekimsiz harpdan soñ gelen halatynda çekimsiz harpy “a” çekimlisi ýaly edip okalmagyna hyzmat edýär. Kābir sözlerde “a” diýlip okalsa kābirlerinde “a:” çekimli harpy hökmünde okalýar. Hususan-da arap we pars dillerine mahsus bolan sözlerde “a:” görnüşinde okalýar.

baja	باجا	dag	داغ	daýym	دایم
katil	قاتل	şaýat	شاهد	saman	سامان
baba	بابا	şahyr	شاعر	däri	داری
fatih	فاتح	patyşa	پادشاه	däde	داده
ýagmyr	یاغموړ	şa	شاه	kaka	قاقا
gan	قان	halys	خالص	mama	ماما
sefalat	سفالة	ýaman	يامان	ýalňyz	يالنگیز
bag	باغ	daýy	دایی	ýat	یات

#### Ýerine ýetirilmeli ýumuşlar

چارداق	سرای	کاروان	طاش	طاوشان	عالم
قارپیز	قارتال	کامل	مال	ماجرء	صالی
پال	صال	کاتب	مالک	جامه	عاصی
دو تار	بادام	مای	راضی	خام	جام
ساز	یادگار	قاری	صامان	جانلی	یار
صاری	یاران	صاری	سقاوة	صان	خالی
چهاری	بخشی	یار	چهارشنبه	خاهش	چال
داری	سازنده	یارادان	مارت	صادق	سالک

*Elif* harpy türkmen diline mahsus bolan sözleriň başynda gelende “a” we “ä” seslerini berýän bolsa, arap we pars dillerine mahsus sözleriň başynda köp

halatlarda “ä” sesini aňladýar. Bu ýerde iki gysga elif goşulşyp uzyn okalyan elife öwrülýär we “آ” formasynda ýazylyar. Aşakda şeýleräk formada gysgaça düşündirmek mümkindir.

$$\tilde{a}=a+a \quad (a+a=\hat{a})$$

Türkmençe		Arapça		Parsça	
araba	آرابه	abdal	آبدال	ahen	آهن
aý	آی	aba	آباء	alud	آلود
agşam	آغşam	abyk	آبق	amuz	آموز
açyk	آچىق	adam	آدم	azad	آزاد
aş	آش	aher	آخر	aýine	آينه
arslan	آرسلان	al	آل	awaz	آواز
akynçy	آقینچی	amir	آمر	aşyýan	آشیان
aw	آو	asar	آثار	asuman	آسمان
azgyn	آزغین	adab	آداب	azada	آزاده
arpa	آرپه	al	آل	aram	آرام
atak	آتاق	akym	آقیم	alaja	آلاجه
ak	آق	akja	آقچه	aşyk	آشيق
ada	آطه	ala	آلا	aşgar	آشغار
aga	آغا	arahgäh	آرامگاه	aşhana	آشخانه

**Aşakdaky sözleri “a” ýa-da “ä” çekimli sesleriniň kömegi bilen okaň:**

آتش	آطانه	آثار	آسان	آرزو	آرقى آغا
آلاجه	آدیم	آقچه	آل عثمان	آسیاب	آسوده
آنا	آتاتورک	آرام	آراء	آنف	آمیز
آشیری	آغالیق	آلاف	آكل	آیری	آغاچ
آیاق	آتماجه	آباد	آبادان	آرقداش	آشخانه
آیوا	آلما	آجی	آرسلان	آرى	آغا
آنا	آقى	آرسلان	آغالجان	آغاران	آلاده

آیه	آلاداجیل	آفی	آرامگاه	آبادانچیلیق	آیری
-----	----------	-----	---------	-------------	------

Elifden soň ýa “” harpy gelen halatynda çekimli harp bolan “i” ýa-da “y” görnüşinde okalýar.

### Harplaryň ýazylyş kadalaryna üns beriň!

ا+ی=ای (elif+ýa=i, y)

### Geçilen kadalara degişli mysallar

i				y			
iş	ایش	ig	ایغ	yrmak	ایرنالق	yslanma	ایصلانماق
işçi	اشچی	ideg	ایدگ	ykyşak	ایقیشاق	ysyrgan	ایصیرغان
it	ایت	iri	ایری	yşyk	ایشیق	ysmanak	ایصماناق
itmak	ایتمک	ilik	ایلیک	ylgamak	ایلغاماق	yssy	ایصی
ideg	ایدغ	içgi	ایچگی	ylgaw	ایلغاو	yz	ایز
Idris	ادریس	il	ایل	yрак	ایراق	ys	ایس
iki	ایکی	ilat	ایلات	ylaý	ایلاى	ynam	اینام

Arap we pars dillerindäki elif we ýa harplarynyň goşulyşmagyndan emele gelen iki harp bir ses hökmünde okalyp, “i” ýa-da “y” seslerini aňladýar hem-de türkmen dilinde bolşy ýaly uzadylyp aýdylýar.

ijad	ایجاد	izah	ایضاح	imal	ایمال
ijar	ایجار	ikad	ایقان	idman	ادمان
iman	ایمان	isnad	اسناد	ilga	الغاء
irad	ایراد	isim	اسم	işarat	اشارة
ijab	ایجاب	işan	ایشان	işmam	اشمام
ikaz	ایقاض	imam	امام	ibrik	ابریق
ifa	ایفاء	işdä	اشتهاء	Iblis	ابلیس
isal	ایصال	iştiýak	اشتیاق	ibdal	ابدال

### Gönükmäni ýerine ýetiriň:

Aşakdaky sözleriň başynda ýazylan *elif* we *ýadan* emele gelen sesleri “i” ýa-da “y” çekimli seslerine öwürüp okamaly.

ايس	ايلامان	ايشيق	ايلغاماق	ايدگ	ايلالاشيق
اينگگه	ايشامک	ايراق	ايلغاو	ايقجام	ايلغاو
ايلچی	ايشچی	اله	امام	ايلغاماق	اينام
ايلکينجی	ايشگار	ايچگی	ايسلغ	ايلات	اينانچ
ايلکی	ايچ	ايغده	ايچمک	ايلچی	ايبرمک
ايسيرماق	ايچی	ايصماناق	ايمک	ايصغاماق	ايجالی
ايسيريق	ايشسيز	ايلچی	ايتمک	ايقماق	ايچی قاره
ايگده	ايشليک	ايلچيخانه	ايچکين	ايدتمک	ايگه

### Harplaryň ýazylyş kadalaryna üns beriň!

او=و (o, ö, u, ü)

Waw harpy *elif* harpynyň yz ýanyndan gelip, ikisi bilelikde ýerine görä “o”, “ö”, “u”, “ü” çekimli seslerine öwürülýär.

o		ö		u		ü	
orak	اوراق	örtük	اورتوک	uşak	اوشاق	ütük	اوتوک
orda	اورده	ördek	اوردک	ujypsyz	اوجيپسيز	üç	اوچ
ot	اوت	ödek	اودک	uzyn	اوزين	ülüş	اولوش
otuz	اوتوز	ödeme	اودمه	uzak	اوزاق	ülje	اولجه
otag	اوتاغ	öde	اوده	uky	اوقی	ürkek	اورکک
odun	اودون	öýke	اويکه	uçar	اوچار	üzüm	اوزوم
otly	اوتلی	öküz	اوکوز	uçly	اوچلی	üstün	اوستون
ormak	اورماق	ölmek	اولمک	ussa	اوسسه	ülüş	اولوش
okamak	اوقاماق	ösmek	اوسمک	uky	اوقی	ülke	اولکه
okalga	اوقالغه	ölçeg	اولچگ	ugur	اوغور	ümür	اومور
ok	اوق	ökde	اوکده	uly	اولی	üm	اوم
oglan	اوغلان	ökje	اوکجه	uçmah	اوچماخ	üns	اونس

### Gönükmäni ýerine ýetiriň:

Aşakdaky mysallarda berlen sözleriň başynda gelen “ا” harpyna dodak çekimlileri bolan “o”, “ö”, “u”, “ü” harplarynyň seslerini berip okaň.

اولاغ	اوتاغ	اوپرولماق	اوبه	اوتمک	اوملاق
اودون	اوچ	اون اوچ	اوروچ	اوزاق	اونجى
اول	اوردک	اورغان	اورمان	اوزاق	اوزين
اوستره	اوستون	اوتمک	اوت	اودون	اوغراماق
تولاغ	اوليش	اوپجين	اوزمک	اوزنگى	اوزبک
اون دورت	اون	اونجى	اوتوز اوچ	اوقى	اولى
اوشمک	اوچک	اونونجى	اون آش	اولوس	اون
اولى	اولومسى	اولاقان	اولاماق	اولمک	اوشملنگ
اودون	اوق	اولجالى	اوقو	اوقاره	اوى
اوست	اوم	اوفلمه	اوتمه	اومور	اوستون

Waw harpy arap harplygynyň ýigrimi ýedinji harpy bolup, yzyna harp tirkemeýän harplaryň ýedinjisi we iň soňkusy. Waw harpy latyn harplaryndan “w” harpynyň ýerime ulanylýar, mysal üçin *wali* “والى”, *wäşi* “واشى”, *wajip* “واجب”, *howa* “هواء”, *döwlet* “دولة”, *weled* “ولد” ýaly sözlerde bolşy ýaly.

Waw harpy şol bir wagtyň özünde kömekçi harp hökmünde hem ulanylýar. Çekimsiz harpdan soň bileleikde gelende çekimsiz harpy “o”, “ö”, “u”, “ü” sesleri berlip okalýar. Türkmen dilinde bolşy ýaly arap we pars dillerinde hem elif we wawyň birigmeginden emele gelen “u” sesi çekilip, sozulyp okalýar. Aşakdaky mysallar arkaly göreliň.

odun	اودون	örmek	اورمک	uzyn	اوزين
oň	اونگ	ölüm	اولوم	uky	اوقى
okuw	اوقو	ötmek	اوتمک	ukyp	اوقیپ
okara	اوقاره	öpmek	اوپمک	ulgam	اولغام
okalga	اوقالغه	öçmek	اوچمک	ümür	اومور
olja	اولجا	ökje	اوکچه	üzüm	اوزوم
omaça	اوماچه	ussa	اوسسه	üzük	اوزوک
oýuk	اویوک	üçek	اوچک	üzňe	اوزنگه

### Türkmen sözlerinde „waw“ harpynyň ulanylyşy

otuz	اوتوز	mum	موم	dogan	دوغان
poçta	پوچته	Nuh	نوح	çorba	پوربا
süt	سوت	ruh	روح	çopan	چوپان
köpri	كوپرى	hum	هوم	düýe	دويه
öküz	اوکوز	top	طوپ	düş	دوش
pul	پول	ýorgan	يورغان	huş	خوش
solak	صولاق	ýogyn	يوغين	hut	هوت
çul	چول	sülgün	سولگون	ýüp	يوپ

### Arap we pars sözlerinde „waw“ harpynyň ulanylyşy

ula	اولي	markum	مرقوم	kefur	کفور
buý	بوي	maktul	مقتول	duýun	ديون
puş	پوش	kanun	قانون	huri	حورى
nur	نور	kuh	کوه	suri	صورى
umur	اومور	ruh	روح	huş	خوش
duýun	ديون	Nuh	نوح	rumus	رموس
gülgün	گلگن	umum	عموم	husus	خمس
ulum	علوم	usul	اصول	sebgun	سبعن

### Gönükmäni ýerine ýetiriň:

اوروچ	ژاپون	ممهور	ممدود	مطلوب	بوى
خورشيد	قول	قوت	توتون	دوز	پول
چول	بولک	بويون	بوز	بوت	اوردک
قويون	قولپ	روح	روم	بول	کوپ
طولوم	طوطى	سوقاق	روزکار	روز	روزه
کول	قوم	زور	يوق	يول	يوز
جمهور	نمونه	يونگ	لوط	سورمک	سوزمک
سوزمه	توت	شور	شوم	دوز	دور

Ýa harpy arap harplygynyň iň soňky, ýagny ýigrimi dokuzynjy harpydyr. Sözleriň başynda we ortasynda bitişik harp hökmünde gelende kertigiň astynda iki nokatly “پ” (sözleriň başynda gelen ýagdaýynda), “ي” (sözleriň ortasynda gelen halatynda) şeklinde ulanylýar. Sözleriň ahyrky harpy bolup gelen halatynda bolsa “ى”, “ي” görnüşlerinde gabat gelýär. Kä halatlarda-da ýa harpy astyna iki nokat goýulmak arkaly, ýagny “ي” şeklinde hem ýazylýar.

ýedi	یدی	ýokary	یوقاری	Ýakup	يعقوب
ýok	یوق	ýasy	یاصی	Ýusuf	یوسف
ýuka	یوقا	ýat	یات	ýüň	یونگ
ýaňy	یانگی	ýaman	یامان	ýüz	یوز
ýaý	یای	ýadygär	یادگار	ýumak	یوماق
ýalan	یالان	ýazgy	یازغی	ýaz	یاز
ýagmyr	یاغموړ	ýazgyt	یازغیت	ýiti	یتی
ýaýla	یایلا	ýorgut	یورغوت	ýykyk	یقیق

### „Ýa“ harpynyň kömekçi harp hökmünde ulanylyşy

Kömekçi harp hökmünde ulanylanda ýa harpy çekimsiz harp bilen bilelikde ulanylan ýagdaýynda şol çekimsiz “i” ýa-da “y” seslerini berýär.

Türkmen diline mahsus sözlerde ulanylýan kömekçi ýa harpy we ýazuw kadasy.

### Harplaryň ýazylyş kadalaryna üns beriň!

ا+ى=ای (elif+ýa=i, y)

### Geçilen kadalara degişli mysallar:

i				y			
ilik	ایلیک	iriň	ایرینگ	yz	ایز	gyraw	غیراو
iki	ایکی	biçuw	بیچو	yza	ایزا	gyr	قیر
it	ایت	pil	فیل	yzçy	ایزچی	gyjyk	غیجیق



iş	ایش	pide	پیده	yarak	ایراق	gyjak	غیجاق
işçi	ایشچی	jeýlanly	جیلان	aýry	آیری	çyn	چین
iri	ایری	çigdem	چیگدم	baýrakly	بایراقلی	syn	صین
iňňe	اینکه	çiçek	چیچک	byçgy	بیچقی	syna	صینه
deňiz	دنگیز	siňek	سینگک	sylmak	صیلماق	myh	میخ
çiş	چیش	çişik	چیشیک	gyzyl	قیزیل	kyn	قین

### Arap we pars sözlerinde kömekçi harp hökmünde „ýa“ harpynyň ulanylyşy

Arap we pars sözlerinde kömekçi harp hökmünde gabat gelýän y haçan-da çekimsiz harpyň ahyrynda ulanylanda şol çekimsiz harp “i” ýa-da “y” görnüşlerinde okalýar.

#### Muňa mysallar arkaly seredeliň:

ijab	ایجاب	sefine	سفینه	huri	حوری
iman	ایمان	sefir	سفیر	ruhi	روحی
ijad	ایجاد	bim	بیم	Halabi	حلبی
kebir	کبیر	jani	جانی	Çelebi	چلبی
sagyr	صغیر	kazy	قاضی	Mysri	مصری
jemil	جمیل	wali	والی	mahi	ماهی
tefhim	تفهیم	maly	مالی	hurşid	خورشید
taglym	تعلیم	ýewmi	یومی	taryh	تاریخ
diwan	دیوان	nefsi	نفسی	zikri	ذکری

**Üns beriň:** kömekçi harp hökmünde elif “” a; waw “” o, ö, u, ü; ýa “” bolsa i, y seslerini aňladýarlar. Türkmen dilinde bolşy ýaly arap we pars dillerinde-de ýokarda görkezilen harplar çekilip, sozulyp okalýarlar.

#### Muňa mysallar arkaly seredeliň:

a		o, ö, u, ü		i, y	
nar	نار	buý	بوی	ilik	ایلیک
nal	نال	gune	گونه	kir	کیر

nah	ناخ	dün	دون	ijar	ایجار
gar	قار	mun	موم	gir	گیر
kär	کار	öl	اول	nil	نیل
zar	زار	üm	اوم	syn	صین
zal	زال	don	دون	mil	میل

### Gönükmäni ýerine ýetiriň:

باتراق	قیر غیچ	اوقاف	مقتول	مسلمون	قول
بای	بایداق	مجروح	طریق	جیقیر	پادشاه
گوجوک	کاتب	طاحون	ندیم	طاس	امر
بار	اقلام	ایجاد	قوانین	قیش	دیون
اغنام	مکتوب	امیر	صابون	مطالعة	رسول
کافرون	قانون	مکاتیب	طارچین	علماء	سفیل
کبیر	ایجاب	قارتال	یاپراق	فنون	تاریخ
تجهیل	عالی	صیغیر	سعاده	نفوس	ترتیل
طین	تقدیر	بیجه	شعراء	تیر	تبدیل
تشکیل	اولوم	بیجین	علوم	شریف	سبیل
قیراچ	یولاغچی	عالم	خون	حریق	سمیز
بایراق	بییک	انهار	نسیم	بالیق	آخون
کیچی	جاهل	معلوم	نیک	قیرق	عابد

### ÖZBAŞDAK OKAMAK ÜÇİN TEKSTLER:

#### گئلین

قیرمیز گولدئن تازه گئلین  
یایکانشئنگ غازا گئلین  
سئینگ مئنزل مکانینگا  
زه میلاور مانگا گئلین  
قیز گئلین لمر یغاناندا

سئن سینگ دونیانگ بهشتی  
آق یوزلئرینگ مئنگزار آیا  
بارا بیلمن سئنگ یانینگا  
اود سالما شیرین جانیم  
توموشولی توی بولاندا

سەن دوشەر سەن، گۈزە گەلەن  
باغچادا گۈلەم سولماسدا  
يەرەن يۈزمۈنگ قىزا گەلەن

قىزلار ناظر سالامدا  
دەر شەيداي سوز بولماسا  
زىادا ضرور بولماسا

## بىلەن

ناماردا سەر ساقلاماز دىمەك بىلەن  
گەزىپ غورساغىنا قويماق بىلەن  
پەكەر باتار قايعا گەدەر نامارتلار  
اوز يانيندان آرتىق سايماق بىلەن  
تۈكەنمەز سىنامدا، بىر نەچە سوز بار  
ايمەز گەيمەز شول باياماق بىلەن  
حق بىلەن سوزۈنگى يالاندەر راستدەر  
بىرىن توتماز، غولاق قويماق بىلەن

ناماردا سەر بىرمە سەر ساقلاماز دىمەك  
آقتل سەزا آقتل بىرسىنگ كەر ايمەز  
كەپي آچىلار دوشمان گورەندە مردلەر  
قورت بىلەن دىنگەمەز اوزىنى ايتلەر  
مەن دىن سەن غولاق قوي بىرادار  
اوزال غارىب بولوب سونگرا بايانلار  
ذىلى سوزۈنگى اوزاتما بىسدەر  
احمالار اۋۇت بىرمە بىسدەر

## آيرىلدۇم

تازە گۈلزاردان آيرىلدۇم  
اول سەۋر ياردان آيرىلدۇم  
صەپاتىن سويلەيمەن آنجا  
اول زولفى تاردان آيرىلدۇم  
جەيرى آنىنگ جانا راحت  
چەشمى خونخاردان آيرىلدۇم  
سىياھ ساچلى سۇنۇلۇمدۇن  
شەيرىن گوفتاردان آيرىلدۇم  
كۈللى گۈزەللىرىنگ حانى  
باغچالى باردان آيرىلدۇم  
ساۋوك سۈيى تەر اولانگى  
نەزى دىلداردان آيرىلدۇم

بىلىم آھ وزار چەكىب  
گۈزدەن غانلى ياشلار دۈكىب  
يارا باراشار اۋچ مۈجە  
لەي شەكەر، آغزى غەنچە  
شەيرىن جاندا يوقدەر طاقات  
قاشلارى پەتنى-آپات  
آيرىلدۇم غەنچە گۈلەمدۇن  
حوش آوازلى بىلىمدۇن  
دەلى كۈنگۈم آرزىماني  
سەك گەز جەننەتتىنگ بوستانى  
ايللەرى بار دىنگى دىنگى  
ايلي-گۈلەنگ، آدى-مەنگى

### ***Türkmen diline mahsus sözleriň ýazuw kadalary***

Türkmen dilinde käbir çekimliler uzadylyp okalýan bolsa käbirleri uzadylyp okalýar. Türkmen diline mahsus bolan çekimli harplaryň ýazuwynda kömekçi harp hökmünde üç sany harp ulanylýandygy öňki temamyzda aýdylypdy, şol harplar *elif* “ا”, *waw* “و” *ýa* “ی” harplarydyr. A *ýa*-da *ä* harplary *elif* “ا” harpy bilen, *o*, *ö*, *u*, *ü* harplary *waw* “و” bilen, *i* we *y* harplary bolsa *ýa* “ی” harpynyň üsti bilen görkezilýär. Sözleriň birinji harpy eger-de bu çekimli harplardan biri bilen başlanýan bolsa onda *elif* harpyny getirmek arkaly çekimlileri ýasamak mümkindir. Mysal üçin olary *a=آ*; *o*, *ö*, *u*, *ü=و*; *i*, *y=ی* şeklinde görkezmek mümkindir. *Badam* sözünü kada laýyk ýazmak üçin birinji bilen *be* harpyndan soň kömekçi harp bolan *elif* harpyny ýazmaly, yzyndan *dal* harpyny ýazyp hereketini *säkin* etmeli we ýene-de kömekçi harp bolan *elif* harpyny ýazmaly, ahyrynda bolsa söziň soňuna *mim* harpyny goşup, hereketini hem *säkin* etmeli, netijede “بادام” sözi emele gelýär.

*Solak* sözünü kada laýyk ýazmak üçin birinji bilen *sad* harpyndan soň *waw* harpyny getirmeli. Şonlukda ilkinji bogun bolan *so* emele gelýär, soň bolsa *lam* harpyny ýazmaly, hereketini *säkin* etmeli, ýagny harpyň üstüne *jezm* (◌ْ) alamatyny goýmaly, *a* sesini bermek üçin *elif* harpyny ýazanymyzdan soň, *k* harpyny aňlatnak maksady bilen *kaf* harpyny ýazmaly we hereketini *säkin* etmeli, şunlukda “صلاق” sözi emele gelýär.

*Yzçy* sözini dogry ýazmak üçin ilki bilen kömekçi harpymyzy, ýagny *elif* harpymyzy ýazmaly, yzyndan *ýa* harpyny goşmaly we birinji bogunyň soňky harpy *ze* harpyny ýazmaly, ikinji bogunyň birinji harpy *çe* harpynyň yzyna bolsa *ýa* harpyny goşup tamamlamaly, netijede bolsa “ایزچی” sözünü jemlemeli.

Ýokarda beýan etmäge synanşan kadalarymyz orta asyrdan başlap dowam edip gelen her bir edebi ýazuw çeşmesi üçin ýörgünli kada dälidir. Muňa

garamazdan nusgawy türkmen köne edebi dilimizde belli-belli kadalar ulanylmak bilen birlikde, edebi çeşmäniň ýazuw stiline we ýazylyan senesine görä birek-birekden käbir taraplardan tapawutlanypdyr.

Köne türkmen edebi dilinde çekimsiz harplaryň ýazuw kadalaryny şu şekilde beýan etmek mümkindir, ýagny inçe çekinsizler *sin*, *käf*, *ze* harplarynyň kömegi bilen, ýogyn çekimsizler *sad*, *kaf*, *ta* harplaryň üsti bilen beýan edilýär. Inçe çekimsiz bolan *t* harpy *te*, ýogyn çekimsiz harp bolan *t* harpynyň ýerine *ta* ulanylýar. Inçe çekimsiz harp bolan *g* harpynyň ýerine *käf*, ýogyn çekimsiz harp bolan *g* harpynyň ýerine bolsa *gaýn* harpy ulanylýar. Eger-de bir sözde *k* harpy düş gelýän bolsa onda şol sözde inçe çekimliden soň gelen *k* harpy *käf* bilen ýazylýar, eger-de *k* harpyndan soň ýogyn çekimli gelýän bolsa onda *k* harpy *kaf* harpy bilen ýazylýar.

#### Ýokardaky kadalar bilen baglanyşykda mysallar:

كول	طاش	اگری	آغلاماق	چور	آنګماق
صونګ	در	صیرچه	آغری	بوداماق	انګمک
باغلی	درد	صوغان	آغدارماق	بوداق	اګیلیمک
آغری	قول	صول	اینګره	صوو	قویون
سرچه	بګلی	ګلمک	اینګگان	ګول	قویروق
اولمک	بکجه	ګیتیمک	بولمک	ګومرا	قوم
طاغ	بدن	اګمک	بولاماق	صووق	قولپ
سونګک	سینګیر	کچی	کادی	کامل	کاسه
کوپری	بګ اوغلی	ګول	کمیک	کییک	کیچجیک
ایکی	دګیرمن	دګمک	ایکیلنچ	ګوزل	ګوز
ګوون	کوسغ	کوتی	کوش	کوپنک	کومه
بایراق	قوش	ایقی	طوسساغ	طوتماق	قویی
صاچاق	صاچ	صاری	صامان	صاغ	غازی
غاباو	کوز	قوزی	قوم	قارغه	اوغلاق
قاوون	قاورداق	قوشاق	قاشیق	آریق	طوغ
طامدیر	قامچی	قشقار	کم	کلته	کل

Kömekçi harp hökmünde ulanylýan çekimliler harplar bilen görkezilýär, şol çekimli harplar üç sany bolup, *elif*, *waw* we *ýa* harplarydyr. Mysal üçin *a*, *ä* *elif* harpy bilen görkezilýär; *o,ö,u,ü* harplary *waw* bilen, *i, y* harplary bolsa *ýa* bilen alamatlandyrylýar.

1.Sözleriň birinji harpy *a* bilen başlaýan bolsa “” şekilinde görkezilýär. Kähalatlarda birjini bogundaky *a* we *e* ýaly çekimliler düşürilip hem ýazylyp bilinýär, bu ýagdaýa köp halatlarda *kaf*, *sad*, *ta* ýaly ýogyn çekimsizler bilen baglanyşykda amala aşyrylýar, ýagny sanalyp geçilen harplardan soň ýogyn çekimlilerden biri gelen ýagdaýynda birjini bogunda düşürilip ýazylýar. Mysal üçin:

gaýa	قايا	gabak	قاباق	saçak	صاچاق
gara	قارا	sapan	صاپان	darak	طاراق

2.Eger-de sözleriň ikinji we ondan soňky bogunlarda çekimliler gelýän bolsa olar doly ýazylýar. Mysal üçin:

syrat	صراط	başaşak	باشاشاق	halar	خالات
baggalyk	باطغاليق	saglam	صاغلام	galmak	قالماق

3.Sözleriň soňundaky *a* harpy kä halatlarda *elif* bilen kä halatlarda bolsa *haýy resmiýýe* “ه”, “ه” bilen ýazylýar. Haçan *elif* haçan *haýy resmiýýe* ýazyljakdygy barada belli kada ýok. Emma muňa garamazdan sözleriň soňy *a* harpy bilen guratýan bolsa köp halatlarda *elif* harpynyň kömegi bilen, eger-de sözleriň ahyrky harpy *e* çekimli harpy bilen tamamlanýan bolsa köplenç *he* harpynyň üsti bilen ýazmaklyk adatdyr.

paşa	پاشا	para	پاره	Osmanlyja	عثمانليجه
ýaýa	يايا	çaga	چاغا	gap	غاپ
araba	آرابه	ýara	ياره	gaty	غاطی
gaýa	قايا	gara	قاره	ýaňy	يانگی

päle	پالا	garaja	قاراجه	gowy	غووی
ykyşak	ایقیثاق	goňurja	غنگورجه	sada	ساده
ykjam	ایقجام	baja	باجا	aky	آقی
baba	بابا	türkmençe	تورکمنچه	aýak	آیاق

### Gönükmäni ýerine ýetiriň:

صاگیر	جام	پارجه	شاقیردی	آدمزاد	بایلیق
آتلامه	چامچاق	بادانه	شاپقه	چامان	بادام
آتماجه	چایلاق	بالابان	صاچ	چایلاق	بازار
آتاق	خاقان	بلال	صاچاق	چایلی	باغلی
باشقه	پالطه	بلاء	قالتاق	چوپان	باتقه
پاپاغان	قیصغه	تاتارجه	قالقان	چولوق	باغلامه
پیکار	قورقاق	شامان	صونگره	چیش	باقیر
جاجیق	قورصان	شالالة	آطه	چیبیق	تاتار
قاقماق	داقماق	قالایی	چالماق	چالغی داشی	سییس

4.Sözleriň ilkinji harpy *e* bilen başlanýan bolsa *elif* harpynyň kömegi bilen görkezilýär. Eger-de *elif* harpyny *e* görnüşinde okamak üçin harpyň üstüne hemze ýerleşdirmek arkaly amala aşyrmak bolýar. Emma köne türkmen edebi ýazuw kadalarynda *e* sesini aňlatmak gerek bolada *hemze*, *a* sesini bermek gerek bolanda bolsa [ med = ~ ] alamatyny ulanmaklyk onçakly ýörgünli bolmanlygy sebäpli, sözlemiň düzüminde söziň ulanylýan ýerine, ýerine ýetirýän funksiýasyna, aňladýan manysyna we bilelikde ulanylýan kömekçi işligine seredilip nähili hereket bilen okalmalydygyna karar bermek bolýar. Mysal üçin “ات” söziniň iki görnüşde, ýagny *at* ýa-da *et* şekillerinde okalýandygyny, “اول” sözünüň bolsa hem *owwal* hem-de *ol* görnüşlerinde okalmagygynyň mümkindigi bilmek bolýar.

elek	الک	etrap	اطراف	egri	اگری
esgi	اسغی	etrek	اترک	egin	اگین
ekin	اکین	eje	اجه	erik	اریک

5.Ilkinji bogunda geçýän *e* harpy köp halatlarda görkezilmeýär. Mysal üçin

beg	بگ	çekme	چکمه	deñiz	دنگیز
ses	سس	çekge	چکگه	degirmen	دگیرمن
petek	پتک	peleň	پلنگ	pelle	چلله

6.Sözleriň bogunlarynyň arasynda duş gelýän *e* harpy köp halatlarda ýazylmaýar. Eger-de ýazyljak bolsa onda *haýý resmiýýe* (ه, ه) alamatynyň üsti bilen görkezilýär.

kebelek	کبلک	bezemek	بزمک	depeleme	دپلمه
beter	بتر	beslemek	بسلمک	kelem	کلم
birleşmek	بیرلشمک	begenmek	بگنمک	kelle	کلله
bilezik	بیلزیک	islemek	ایسلمک	gelejek	گلجک
bellemek	بلممک	begli	بگلی	begenç	بگنچ

7.Sözleriň ahyrynda gelýän *e* harpy her wagt *haýý resmiýýe* bilen görkezilýär. Kābir pars sözleriniň ahyrynda gabat gelýän *haýý resmiýýeler e* şekilinde däl *i* görnüşinde okalýar.

çi	چه	çünki	چونکه
ki	كه	egerçi	اگرچه

8.Sözleriň ahyrynda gelýän “*e*” harplary köp halatlarda *haýý resmiýýe* bilen görkezilýär.

dere	دره	pembe	پنبه	inçe	اینچه
serçe	سرچه	iňňe	اینگه	perde	پرده

9.Sözleriň birinji harpy eger-de *o*, *ö*, *u*, *ü* harplaryndan biri bilen başlanýan bolsa onda *elif* harpy *waw* harpy bilen bilelikde ulanylýar.

otuz	اينوز	oglan	اوغلان	ölüm	اولوم
öküz	اوکوز	ogul	اوغول	uzyn	اوزين



odun	اودون	ögüt	اوگوت	ürkek	اورکک
------	-------	------	-------	-------	-------

10. Ilkinji bogunda gelyän *u* kömekçi çekimli sesi köp halatlarda görkezilmeýär. Bu kada gabat gelyän sözl iki bogundan ybarat bolan sözlerde amala aşyrylýar. Türkmen dilinde birinji bogundan soňky ikinji we ondan soňky bogunlarda çekimli harplar birek-birege sazlaşykda gelyändigiz göz önünde tutulyp, birinji bogundaky çekimli harp düşürilmän ýazylýan ýagdaýlary agdyk bolupdyr. Muňa garamazdan birinji bogundaky çekimli harpyň galdyrylyp ýazylan halatlaryna hem gabat gelmek bolýar. Mysal üçin:

guty	قوتى	ýumak	يوماق	sütün	ستون
tuty	توتى	ýumşak	يومشاق	sütük	ستوک

Eger-de sözler diňe bir bogundan ybarat bolsa onda çekimli harpyň ýazylyp görkezilmegi hökmanydyr. Mysal üçin:

guş	قوش	döş	دوش	but	بوت
boş	بوش	huş	خوش	tut	توت

### Umumy mysallar:

tütün	توتون	ýumuş	يوموش	guduk	قودوق
sütün	سوتون	ýumşak	يومشاق	tüdük	تودوک
bütün	بوتين	sülük	سولیک	tümlik	توملیک

### Gönükmäni ýerine ýetiriň:

پول	طوپراق	توز	طوز	اورنک	اوردک
-----	--------	-----	-----	-------	-------

اولغون	اولوش	اوافلیق	اورنک	اوردک	قور
توقماق	طوزله	جوجه	کورپه	اوقی	اوجوز
بولمک	چوپ	چوپان	چیبیق	چین	چیقالغه
جوجوق	چوراق	چوربه	چوممالماق	چوماق	چونگ
چول	کوز	کور	کوملک	کوپلمک	کول
کلته	صولاق	طوقاق	طوداق	طوقای	طوموس
طومشوق	دوش	دون	پوداق	بوراق	بولک
دوگمک	دوکمک	دوشماق	گوله	گومروک	طوپراق
طوپ	دوش	طوپخانه	طوپچی	طوپالانگ	توت
دوت	قوتی	قول	اناطولی	صوق	صوچی
صویماق	طورغای	طورلاق	تودانه	یوقاری	یوقه
یموت	یوقوش	یولاغچی	طورپ	صونگ	صونگره
صونگئی	یومشاق	یورپته	یورغان	اورغان	اوقی

11. Haýsy bogunda gelse-de *i* we *y* seslerini aňlatmak üçin *ýe* harpy ulanylýar. Sözleriň ilkinji harpy *i* ýa-da *y* harpy bilen başlanýan bolsa elmydama - *elif* bilen *ýa* bilelikde ulanylýar. **Mysal üçin:**

iki	ایکی	Ýeňi çeri	ینگى چرى	gyzyl	جىقريق
iri	ایرى	çykyk	چىقىق	yşyk	ایشیق

Üns beriň! Käbir sözler sözlemde juda ýygy ulanylanlygy sebäpli olaryň ýazuw kadalary kadalaşyp belli we anyk forma eýe bolupdyr. Aşakdaky sözlerde *i* we *y* seslerini görkezmek üçin *ýe* harpyny ýazmaklyk juda zerurlykly dälär.

**Mysal üçin:**

bir	بر	siz	سز	artyk	آرتق
biz	بز	gibi	گبی		

12. Gadymy türkmen edebi dilinde türkmen sözleriniň ýazuw kadasy bilen baglanyşykda belli bir standardyň we galybyň ýoklugy, birden zyýada kadanyň emele gelmegine getiripdir. Aşakda mysallar arkaly beriljek sözlerde birinji

bogundaky *i* kömekçi harpyny alamatlandyrmak üçin kähallatlarda *ýe* harpy ulanylmadyr. Kähallatlarda bolsa ikini bogunda hem ulanylan gadymy nusgawy edebi dilde ulanylan ýzuw kadasyna laýyklykda hereket edilipdir. Emma orta asyrlardan soň ýola goýulan nusgawy türkmen edebi dilinde iň bolmanda ikinji bogunda *i* we *y* sesleri *ýe* harpynyň kömegi bilen alamatlandyrylandygyny görmek bolýar. **Mysal üçin:**

gyz	قىز	syrça	صيرچه	ýylan	ييلان
gyzlyk	قىزلىق	syrdam	صيردام	ýyndam	يىندام
gyzyl	قىزىل	sypamak	صىپاماق	ýylmanak	يىلماناق
gyzykly	قىزىقلى	syrtarmak	صيرتارماق	gynamak	غيناماق
Krym	قريم	sypa	صىپايى	tirsek	تيرسك
kyrk	قىرق	syrmak	صيرماق	sirke	سيركه
kyrbaç	قىرباچ	syрма	صيرمه	tirkeg	تيركغ
kyrkynjy	قىرقىنچى	ýyrtyk	يىرتىق	tirkeş	تيركش
dere	دره	depe	دپه	düme	دومه
serçe	سرچه	penje	پنجه	petde	پتده
iňňe	ايننگه	perde	پرده	pekge	پككه

13. Kăbir sözleriň arap harplar bilen ýazylyş kadasy häzirki zaman ulanylyş görnüşine garanyňda kăbir taraplardan tapawutlanýarlar. Şol sözleri aýdylyşlaryna görä däl sözlüklerde we edebi serlerde ýazylyş kadalaryna laýyklykda ýazmaklyk gereklidir. **Mysal üçin:**

bakja	باقچه	meçjit	مسجد	garyp	غريب
gögerçin	گوگرچين	jamig	جامع	dawa	دعوى
derzi	درزى	ada	آطه	parz	فرض
patyşa	پاتشاه	pata	فاتحه	wajyp	واجب
gala	قلعه	doga	دعاء	Setdar	ستار
göwre	گووره	pahyr	فقير	ahun	آخون

14. Kābir işliklerde gabat gelyān *i* harpy kāhalatlarda *e* sesi bilen okalyandygyna gabat gelmek mümkindir. **Mysal üçin:**

bermek	برمک	gelmek	گلمک	derlemek	درلمک
itmek	ایتمک	getirmek	گتیرمک	gerinmek	گرینمک
irmek	ایرمک	sermek	سرمک	degirmek	دگیرمک

## ÖZBAŞDAK OKAMAK ÜÇİN TEKSTLER

### جهان پیدا

گلسه نوروز عالمه رنگ قیلار جهان پیدا  
ابرلر آواز ووروب داغ قیلار دومان پیدا  
بیجانلار جانہ گیریپ اندرلر دهان پیدا  
گورمه‌دیگین گیاهلار گورونوب روان پیدا  
اندرلر حیواناتا هم سود و زیان پیدا  
یئر اوزونه یاییلیپ یوریرلر نهان پیدا  
بو بسته‌دهان قوشلار قیلارلار زبان پیدا

چؤل طرفین برکیدیپ در آچار سوا خرچنگ  
زمین سبزه‌زار اولوب تتیندن آیریلار رنگ  
جنبنده‌لر مست اولوب گویا ایچمیش عرق – بنگ  
هر اشیانین اوزونه اؤز آوازی اولوب گنگ  
سبزه ایچره سنده‌واج یوز دیلده قیلیپ آهنگ  
زمین خضرپوش اولوب گول بیتیرمیش رنگارنگ  
خروشه گلیب عالم قیلارلار فغان پیدا

سرور – صدالار بیرله جهان اوزو آباددیر  
مغرور سرور اولما پایانی یوخ بر باددیر  
حق عشقینده زنده‌لر بیلین باقی حیاتدیر  
هر تن‌ده عشق اولماسا روز ازل مماتدیر  
یاز اؤتونجه یئر گؤیو گوندن گونه زیاددیر  
بیر حشر قیامتدیر بیر یوم عرصاتدیر  
دهر ایچره اولار هر دم جهان ایچره جان پیدا

زربافه ذوقین اولما بقاء یوخ‌دور دولته  
عمر و نو باده وئرمه سن بود دار محنت‌ده  
یئته‌ر سنه ایر و گنج نه یاز یلسا قسمت‌ده

جانينا جفا ائيلايب بونجا گز مه حسرت ده  
ثواب ياخشى عمل ده يا خود ياخشى نيت ده  
عالم وار جا خدمت ده آدم ياتيپ غفلت ده  
حاصلين آتش اولار ائيله سن يامان پيدا

مختومقولو آغلارام بو بخت سياهيمدن  
قورخارام جان آفتى قول – آياق گواهيمدن  
اوميديم حاصل اولماز بو عمر تباھيمدن  
جان اويدو جسد ايچره بو آتش آھيمدن  
اليم سويونوب ديلهر هم حاجتيم الاھيمدن  
بندهيم اوميديم چوخ اول كرملى شاهيم

### *Köne türkmen ýazuwynyň görnüşleri*

Köne türkmen ýazuwynyň esasynda arap elipbiýi ýatýar. Arap elipbiýi Türkmenistanyň çäklerine araplaryň yslam dinini ýaýratmak maksady bilen eden ýörişleriniň netijesinde aralaşýar. Gadymy Müsür ýazuwy arap ýazuwynyň gelip çykyşynyň ilkinji çeşmesi hasaplanylýar. Bu ýazuwyň esasynda finikiýa ýazuwy kemala gelýär. Finikiýa ýazuwyny emele getiren halk Finikiýa ülkesinde we Liwan dagynyň eteginde ýaşapdyr. Olar söwda aragatnaşyklary sebäpli Müsür döwleti bilen ýakyn aragatnaşyk saklapdyrlar. Finikiýalylar Müsür ýazuwynyň 15 harpyny alyp, oňa özgertmeler girizip hem-de başga harplary goşup finikiýa ýazuwyny döredipdirler. Şol ýazuwdan iki şaha musnat we arameý ýazuwlary ýaýrapdyr.

Arameý we musnat ýazuwlary Arabystan ýarym adasynyň günortasynda ýaşan çamiý halkynyň ýazuwydyr. Bu ýazuwlar gadymy araplaryň ilkinji ýazuwy hasaplanylýar<sup>1</sup>. Samudiý, Sefewi, Lahýany ýazuwlary onuň şahalary hasaplanylýar. Arameý ýazuwy çalt rowaçlanyp, ýarym adanyň töweregindäki döwletler bolan Siriýa, Iordaniýa, soňra Yraga aralaşdy. Miladynyň 270-nji ýylynda Nabaty ýazuwy emele geldi. Kuba ýazuwy ýüze cykýança nabaty

<sup>1</sup> M.Hakimjan. Hatti muallimiý. Daşkent. 1991. 3 sah.

ýazuwyndan birnäçe—hiriý, hijazy ýazuwlary ýaly nimara, zeýit hyran ýazuwlary peýda boldy. Nimara ýazuwy Hyra şäheriniň golaýyndaky Duruz dagynyň eteginde ýaşayan halkyň ýazuwy hasaplanylýar. Onuň ýüze çykyş senesi miladynyň 323-nji ýyly hasaplanylýar.

Zeýit ýazuwy Ýefrat derýasynyň boýunda ýaşan halkyň ýazuwy hasaplanylýar. Bu ýazuw 512-nji ýylda emele gelen hasaplanylýar. Zeýit ýazuwynyň esasynda 568-nji ýylda hyran ýazuwy ondan soňra bolsa Makalyý haty kemala gelýär.

Makalyý haty kufiý haty ýaly gadymy hatlaryň biri bolup, harplarynyň dogry çyzyklylygy bilen kufiý hatyndan tapawutlanýar. VII asyrdan başlap, makalyý haty öz ornuny arap ýazuwynyň iň gadymysy hem-de iň meşhury hasaplanylýan kufiý hatyna berdi. Kufiý hatynyň harplary towlamly, nokatsyz ýazylan gadymy arap ýazuwynyň bir görnüşidir. Kufiý hatyny öwrenen alymlar onuň bezeg işlerinde giňden peýdalanylandygyny belleýärler. Kufiý ýazuwy X asyra çenli örän giň ýaýradý. Şondan soň ol öz ornuny ýuwaş-ýuwaşdan nash we çüls ýazuwlaryna berdi. Makalyý we Kufiý ýazuwlarynyň esasynda arap ýazuwynyň 6 görnüşü ýüze çykdy. Olara –muhakkak, çüls, nash, tawik, reýhanyý, rika hatlary degişlidir. Häzirki zaman alymlary şu sanalan 6 görnüşüň üstüne talyk hatyny hem goşup, hatlaryň görnüşleriniň sanyny ýedä ýetirýärler. Ýöne, bu hat pars diliniň tekstlerini ýazmak üçin niýetlenilendir. Häzir talyk görnüşü nesh görnüşü bilen goşulyp, nestalyk haty döredilipdir. Nestalyk hatynda köplenç pars we türkmen diliniň tekstleri ýazylýar. Köne türkmen ýazuwynyň hem esasy ýazylýan görnüşü nestalykdyr. Hatdatlar arap hatynyň görnüşlerini taraşlap, täze-täze hat görnüşlerini döretdiler. Hatşynas alymlaryň işlerinde ýüzden gowurak hat görnüşleri hakynda maglumatlar berilýar. Biz şulardan iň möhümleri hasaplanylýan hem-de türkmen dilinde ýazylan miraslarymyzda ulanylan ýazuw görnüşleri hakynda gürrüň etmekçi bolýarys.

**1.Kufiý haty.** Bu hat Kufa şäherinde VII asyrdan emele geleni üçin oňa „Kufiý haty“ diýlip at berilipdir. Kufa şäheri gurulandan soň Hiýaranyň, Şamyň, Medinäniň alymlarynyň Kufa şäherine ýygnanmagyna getiripdir. Ylymda ýokary

derejelere ýetilmegi bilen hat ýazuwy, kitap ýazmakda hem uly üstünlikler gazanylypdyr. Bu ýazuw X asyra çenli dowam etdi we ýuwaş-ýuwaşdan nesh ýazuwy bilen çalyşdy. XIV asyrda kufiý ýazuwy bezeglerde, zikge işlerinde ulanyldy.

2. **Muhakkak ýazuwy.** Muhakkak ýazuwy arap ýazuwlaryň nusgawy altylyga girýän görnüşleriniň biridir. Bu ýazuw tärinde harplar tekizdir. Dik çyzykly arplar juda uzyn ýazylýar. Harplaryň ujy inçe ýagdaýda bolup durýar.

3. **Reýhanyý haty.** Reýhanyý haty muhakkak ýazuwynyň esasynda emele gelipdir. Muhakkak we reýhanyý hatlarynyň ussady Ibn Bawwap hasaplanylýar. Reýhanyý—owadan öazuw usuly bolup, aýlanma şekilli harplar çüls hatyna garanda ýatygrak, „waw“, „re“, „mim“ harplary dikiräk ýazylýar. Reýhanyý ýazuwy sahypalaryň bezegi we dogra kitaplary düzülende ulanylypdyr.

4. **Süls haty.** Süls—haýsydyr bir zadyň üçden bir essesi, üçünji bölegi diýmeklikdir. Ýazuw usulynda harplaryň burumynyň dogry çyzyga barabarlygy üçden bir ýa-da altydan bir ölçege laýyk getirilýär. Bu ýazuwda „elip“, „dal“, „lam“ harplary has owadan ýazylýar. „Waw“, „re“ harplary nepis burma bilen aýlanylýar. Harplaryň dört tarapy tekiz, ikisi ýumry görnüşlidir.

5. **Ryka haty.** Ryka hatynda harplar bir-birine gurama edilip ýazylan ýazuw täridir. Bu ýazuw Türkiýede, Osmanly türkmen döwleti döwründe örän meşhurlyga eýe bolupdyr. Ryka haty çalt ýazmaklyk üçin ulanylypdyr. Şonuň üçin hem ýazuwyň bu görnüşi häzirki wagtda arap döwletleriniň köpüsünde ulanylýar.

6. **Diwany haty.** Diwany haty—diwanlara, kitap çap ediş işlerinde ulanylýan şikeste (kem) hatdyr. Bu ýazuw Osmanly türkmen döwletinde soňky döwürlere çenli peýdalanylyp, onda dürli permanlar ýazylypdyr. Diwany haty gysgaldylyp ýazylýanlygy üçin, okalyşy hem örän kyndyr.

7. **Nesh haty.** Nesh haty hatdatlar tarapyndan giňden ulanylandygy sebäpli, şol ada eýe bolupdyr. Nesh sözüniň arap dilindäki manysy göçürme, nusga diýmekligi aňladýar. Hatyň bu täri emele geliş taýyndan beýleki hat usullary bilen bilelikde giňden ulanylýar. Ol hat esasan hem X asyrda has köp ulanylýar. Nesh hatynda hat ýazylanda çalt ýazmak mümkinçiligi uly bolansoň, ol örän

rowaçlanýar. Bu ýazuw tärinde diňe bir kagyza däl-de, deriniň, agajyň we beýleki zatlaryň ýüzüne-de hat ýazmak mümkin. Nesh haty örän owadan bolanlygy üçin çap edilen edebiýatlarda-da ol nusga edilip alnypdyr. Şol sebäpden hem oňa basma hat diýlip at berilýär. Aslynda nesh hatynda hem örän köp golýazma eserler döredlilipdir. Ata- babalarymyz tarapyndan eserleriň köpüsiniň nesh we nestalyk hatynda ýazylandygy sebäpli bu hat tärini çuňňur öwrenmeklik zerurdyr.

**8. Talyk haty.** Talyk, ýagny, asylyp duran, ildirilen ýazuw usuly bolup, XIV asyrdan emele gelipdir. Onuň aslynda ryka hatyndan gelip çykan hat usuly ýatýar. Bu ýazuw resmi we şahsy hat ýazyşmalarda giňden peýdalanylýar. Talyk haty ýazylanda harplar ýokardan çepe gyşaran halda ýazylýar.

Talyk hatyna nesh hatyndan birtopar belgiler goşulyp, ol nestalyk haty diýlip atlandyrylypdyr. Türkmen nusgawy edebiýatynyň eserleriniň köpüsi nestalyk hatynda ýazylandyr. Şol sebäpden hem nestalyk hatyny çuňňur öwrenmeklik geçmiş mirasymyzy derňemekde uly goldaw berer.

### ***Köne türkmen ýazuwynda hereketleriň ulanylyşy***

Arap we pars dillerinde uzyn çekimliler *elif*, *waw* we *ýa* harplarynyň kömegi bilen görkezilýär. Gysga çekimliler bolsa *üssün*, *assyn*, *otur* ýaly dürli alamatlar bilen alamatlandyrylýar. Emma, köne türkmen edebi diliniň kadalarynda harplaryň her birine hereket goýmaklyk adat bolmanlygy sebäpli arap we pars dilleriniň kadalaryndan azda-kände tapawutlanypdyr. Harplara dine zerur we gerekli ýagdaýlarda hereket goýulypdyr.

◌̇	üssün (fetha)	Üstün alamaty islendik harpyň üstüne goýlan halatynda şol harpy <i>a</i> , <i>e</i> , <i>ä</i> görnüşlerinde okalmagyna mümkinçilik berýär. Mysal üçin: me “م”, ke “ك”, ka “ق”, ta “ط”, watan “وَطَنٌ”, jebel “جَبَلٌ”
◌ِ	assyn (kesra)	Astyn alamaty islendik harpyň astyna goýlan halatynda şol harpy <i>i</i> , <i>y</i> görnüşlerinde okalmagyna mümkinçilik berýär. Mysal üçin: jibal “جِبَالٌ”, ylym “عِلْمٌ”, ikram



		“إِكْرَامٌ”
◌ُ	otur (zamma)	Otur alamaty islendik harpyň ýokarsyna goýlan halatynda şol harpyň <i>u, ü</i> görnüşlerinde okalmagyna mümkinçilik berýär. Mysal üçin: ku “قُ”, nu “نُ”, musafir “مُسَافِرٌ”, kurama “قُرْمَاءُ”, ulum “عُلَمَاءُ”
◌ُ	üstünli tenwin	Hereketi alamatlandyryýan yşaratlar iki sany görnüşde ulanylan ýagdaýynda tenwin ady berilýär. Tewin alamaty sözlerde ulanylýan ýerlerine we ýerine ýetirýän funksiýalaryna garanyňda <i>an, en, ään, in, yn, un, ün</i> görnüşlerinde okalyp bilinýärler. Mysal üçin: merhameten “مَرْحَمَةً”, salimen “سَامِمًا”, harijen “خَارِجًا”
◌ِ	astnly tenwin	Bihakkyn “بِحَقِّ”, limaslahatin “لِمَصْلَحَةٍ”
◌ُ	oturly tenwin	Rahmetun “رَحْمَةً”, ilmun “عِلْمٌ”, muşarun ileýh “مُشَارٌ إِلَيْهِ”
~	med	Med türkmen dilinde uzatmak, çekmek, sozmak manylarynda ulanylýar. Med alamaty <i>elif</i> harpynyň ýokarsyna ýazylyp, <i>a, ä</i> seslerini aňlatmak üçin ulanylýar. Mysal üçin: amir “أَمِيرٌ”, äkil “أَكِيلٌ”, ara “أَرَاءُ”, asiýab “أَسِيَابٌ”, äbä “أَبَاءُ”
◌ْ	säkin (jezm)	Säkin islendik harpyň ýokarsynda ýazylanda şol harpy hereketsizleşdirýär we gymyldysyny togtamagyna sebäp bolýar. Mysal üçin: mektub “مَكْتُوبٌ”, mehrum “مَحْرُومٌ”, mejnun “مَجْنُونٌ”
◌َ	şedde	Şedde islendik harpyň üstünde ýazylanda şol harpyň goşalanmagyna sebäp bolup, birinji harpy hereketsizleşdirýär ikinjini bolsa hereketlendirýär. Mysal üçin: munewwer “مُنَوَّرٌ”, mugallym “مُعَلِّمٌ”, muderris “مُدَرِّسٌ”, musannyf “مُصَنِّفٌ”

Köne türkmen ýazuwynda harplaryň üstüne hereketler goýulmaýar. Şonuň bilen bilelikde tenwinleriň hem hiç biri ýazyлмаýar, emma tenwinli elif harpy

ýazylan ýerlerde tenwin açyk formada görkezilmese-de tenwin bar ýaly edilip okalýar. Mysal üçin: dahilen “دَاخِلًا”, umuman “عُموماً”, hususan “خُصُوصاً”

### ***Köne türkmen ýazuwynda käbir çekimsiz harplaryň ýazylyş aýratynlyklary***

#### **“ک” käf harpy we ýazuw kadasy**

Käf arap harplaryndan biridir. Pars dilindäki *käfi farisi* we köne türkmen dilindäki *käfi nuni* ýa-da *käfi turki* birek-birege meňzeş harplardyr. Rap *käf* harpy bilen birlikde *käfi farisi* we *käfi turki* ýörüte alamatlar bilen birek-birekden azda-kände tapawutlandyrmak mümkindir. Şol sebäpden bu ýerde *käf* harpynyň *g*, *ñ*, *k* görnüşlerde okalýan ýerlerine degişlilikde käbir mysallary bermek arkaly beýän etmegi makul bilýäris.

#### **1.Käfi arabi “ک” (k)**

ekmek	اکمک	köwser	کوثر	kefil	کفیل
dikmek	دیکمک	ikram	اکرام	ekin	اکین
kemik	کمیک	ikrah	اکراه	kelime	کلمه
ekser	اکسر	kefalat	کفالة	kitap	کتاب
kätip	کاتب	kelam	کلم	kelem	کلم

#### **2.Käfi farisi “گ” (g)**

gerçi	گرچی	gädik	گادیک	geçelge	گچلگه
girift	گرفت	gewrek	گورک	guzide	گزیده
gerçek	گرچک	gäwmiş	گاومیش	gäbermek	گابرمک
gerek	گرک	gämi	گامی	gendum	گندم

**3.Käfi nuni – käfi türki “ڭ” (ñ).** Arap we pars dilinde aýratyn harp hökmünde ulanyлмаýan bu *ñ* harpy türki dilli sözleri ýazmak we aňlatmak maksady bilen ýasalypdyr. Burun boşlugynda sesiň gysylmagy netijesinde emele gelýän bu harp köp ýagdaýlarda *n+g* harplarynyň goşulmagy bilen emele getirilipdir. Köne türkmen edebi ýazuw dilinde “نگ”, “ڭ”, “گ” görnüşlerinde

gabat gelyär. Bu harp esasan-da sözleriň ortasynda, ahyrynda we goşulmalarda habat gelyär. **Mysal üçin:**

aňmak	آنگماق	iňre	اينگره	iňlemek	اينگلمک
aňlamak	آنگلاماق	gyňyr	غينگير	dyňlamak	دينگلاماق
aňyýet	آنگيت	meňzemek	منگزمک	deňiz	دنگيز
öň	اونگ	maňa	مانگه	daň	طانگ
öňki	اونگكى	oňa	اونگه	geldiň	گلدینگ
soň	صونگ	Ahmediň	احمدينگ	söziň	سوزینگ
soňra	صونگره	seniň	سينینگ	oňarmak	اونگارماق
taňry	تانگري	öýüň	اويونگ	deňsiz	دنگسز
siňir	سينگير	siňnil	سيننگيل	maňňal	مانگگال

#### 4.Käfi ýaýy (ýumşak g harpynyň ady)

G harpynyň azda-kände ýumşak we mylaýym oklamalydygyny görkezýär.

Mysal üçin:

egri	اگرى	degirmen	دگيرمن	igde	ايگده
ige	ايگه	degişme	دگيشمه	eglemek	ايگلمک
degerli	دگرلى	agyr	آغير	beg	بگ
degmek	دگمک	agyry	آغيرى	dügme	دوگمه
dügüm	دوگوم	agynmak	آغينماق	ýigrenç	يگرنچ
ögemek	اوگمک	aglamak	آغلاماق	yrga	ايرغه
eger	اگر	agy	آغى	saga	صاغه
begenmek	بگنمک	meger	مگر	aga	آغا

#### 5.Käfi wawy (käf harpynyň w harpyna çalymdaş edilip aýdylmagy)

Hususan-da osmanly diline mahsus bolan bu kada käbir sözlerde *käf* ýazylyp w bolup eşidilmegidir. Bu çekimsiz harp g harpy bolup, wagtyň geçmegi netijesinde ý we w seslerine öwrülip aýdylyşlary üýtgapdir. Şol sebäpden *käf* ýazylyp w ýaly okalýan *käflere* käfi wawy diýlip at berlipdir. **Mysal üçin:**

gögerçin	گوگرچین	dögmek	دوگمک	sögmek	سوگمک
gögde	گوگده	gügerte	گورته	ugez	اوگز

کفن	ککره	کستانه	اکرام	کرم	اکبر
کذالک	کمال	کامل	کرید	کلب	کلفة
کاه	اونگا	کسان	کبار	کافر	کاروان
کرک	گرچه	گدا	گتمک	گیجه	نمازگاه
اینکلتمه	اگیسمه	اینگ بییک	اینگ گوزل	جگر	دگشمک
اگری	گوگرته	گوگده	نه دنلی	پینار	پیکار
اوگوتکم	چیگدم	بگ اوغلی	اگلنجه	اگرچه	اگری یول
آغالی	یاغلی	آغرام	گوگرلی	گوبک	گوگرچین

### “ك” Käf harpy (inçe “k”)

k	g	ñ	ýumşak “g”	w
اکمک	گلمک	اینگگه	اگری	گوگرچین
کتاب	گرچک	اینگیر	اگرچه	گوگده
کاتب	گچلگه	غینگیر	اگر	گوگره
مکتب	گاگیرمک	یانگی	مگر	سوومک
مکان	گاومیش	صونگره	بگنمک	گوگرته
مكة	گامی	سنینگ	بگلی	گوگون
اکدی	گادیک	منینگ	بگ	گوگوس

### “ق” Kaf harpy (ýogyn “k”)

قلمچی	قاچغاق	قار	قابیق	قاپیرغه	قاباق
قاشیق	قارغه	قاون	قاز	قازاق	قايه
قیس	قوة	قدیم	قرق	قدر	قاش
قانات	قصه	قصاب	قیریق	قول	قیاس
قرطاس	قرار	قاپی	قوی	قویی	قدم

قَطَر	قَطَار	قَانُون	قَاطَان	قَیْمَه	قَاقَه
-------	--------	---------	---------	---------	--------

**Üns beriň!** Inçe çekimli bilen başlanýan ýa-da inçe çekimli bilen tamalanan *k* harplary inçe *käf* “ك” harpynyň kömegi bilen, ýogyn çekimliler bilen başlanýan ýa-da tamamlanýan *k* harpy ýogyn *kaf* harpynyň kömegi bilen ýazylýar. Mysal üçin:

gul	قُول	kül	كُول	gülki	گُولكى
kyrk	قَرَق	gül	گُول	ýylky	يِيْلقى
ylyk	اِيْلِيْق	gerek	گَرَك	ilki	اِيْلكى
bulmak	بُولماق	geldi	گَلدى	ýaka	يَاقَه
pudamak	پُوداماق	ýelek	يِلَك	ige	اِيگَه
pudak	پُوداق	ýelken	يِلَكَن	aky	اَقى
gaýmak	قَايماق	bölmek	بُولمَك	uky	اُوقى
kader	قَدَر	girmek	گِيْتَمَك	seki	سَكى

**Üns beriň!** Inçe we ýumşak *g* harplary *käf* “ك” harpynyň üsti bilen, ýogyn çekimliler bilelikde gelen *g* harpy *gaýyn* “غ” harpynyň üsti bilen ýazylýar. Mysal üçin:

egri	اِغْرِى	tyglamak	طِيغلاماق	bag	بَاغ
beg	بَغ	saýgylamak	صَايغِيلاماق	dag	طَاغ
ýeglemek	يِغْلَمَك	agyry	اَغِيرى	baglamak	بَاغلاماق
iglemek	اِيغْلَمَك	aýgyr	اَيغِيَر	dogry	دُوغرى

**Üns beriň!** *Ty* “ط” harpy ýogyn *t* harpyny görkezýär. Inçe çekimliler bilen bilelikde gelýän *t* harpy bolsa *te* “ت” harpynyň üsti bilen görkezilýär. Eger-de ýogyn çekimlilerden ýa-da soň *t* harpy gelse *ta* harpynyň kömegi bilen ýazylýar. *Ty* harpy kähalatlarda *d* harpyny alamatlandyrmak maksady bilen hem ulanylýar. Mysal üçin: “ط” **ty** = “t”

talak	طَلَق	etrap	اَطْراف	top	طُوپ
-------	-------	-------	---------	-----	------

tabak	طبق	etibba	اطباء	tokaý	طوقای
taslama	طاسلامه	tarykat	طریقه	toty	طوطی
tarap	طرف	atyfat	عاطفة	torba	طوربا
tussag	طوسساغ	tabur	طابور	turba	طوربا
täret	طهارة	daş	طاش	tyfl	طفل
tabyk	طابق	tyrpan	طیرپان	atfal	اطفال
tebip	طبيب	topalaň	طوپالانگ	tagam	طعم

“ط” ty = “d”

ada	آطه	doňdurma	طونگدورمه	daşary	طاشاری
dagarjyk	طاغارجیق	doňmak	طونگماق	dogan	طوغان
dokuz	طوقوز	dag	طاغ	dolaýy	طولایی
dokamak	طوقاماق	dodak	طوداق	anadoly	آنا طولی
doňuz	طونگوز	doky	طوقی	togsan	طوغسان
don	طون	dul	طول	dogry	طوغری
dok	طوق	dolap	طولاپ	doýgun	طویغون
doly	طولی	dolmak	طولماق	dogryçyl	طوغروچیل

“ت” te = “t”

täç	تاچ	türk	ترک	terk	ترک
täji	تاجی	türkmen	ترکمن	tüpeň	توپینگ
tirýeki	تیریکی	tezek	ترک	tijarathana	تجارخانه
täjir	تاجر	tekge	تکگه	tüjjar	تجار
tärik	تأکید	tijarat	تجارة	tedris	تدریس
tekid	تاکید	tefsir	تفسیر	tekellüm	تکلم
tasarruf	تصرف	teşekkür	تشکر	terakum	تراکم
teawun	تعاون	tekäsür	تکائر	tümen	تومن
depe	دپه	tabig	تابع	teselli	تسلی
tedawul	تداول	tedbir	تدبیر	tewessul	توسل

### Gönükmäni ýerine ýetiriň:

تصوير	تقيبج	تكميل	تاخير	تاخر	تزوج
تزويج	تارلا	طابع	قطع	اقطاع	طوشان
طامه	طولوم	طرف	طاس	طنطنه	طوداق
وسط	طانلى	اقطاع	اطلاع	تکثير	تکلم

### “عع” aýn harpy “عع”

Aýn harpy diňe arap diline mahsus bolan harpdyr. Türkmen dilinde aýn harpy bolmanlygy sebäpli aýn harpyna meňzeş ses hem ýokdyr. Aýn harpy umuman *a, i, y, o, u, ü* sesleriniň kömegi bilen aňlatmak mümkindir. Eger-de aýn harpynyň üstünde *säkin* (jezm) alamaty bar bolsa onda *ýa g* sesini bermeli ýa-da hiç hili ses bilen alamatlandyrmaly däldir. Aýn harpynyň sözleriň dürli ýerlerinde geliş şekiline görä okalyşyny derňemäge çalyşalyň.

#### 1. A görnüşinde okalyan ýerlerine degişli mysallar:

عادل	عدل	عاده	عدد	عجزه	عبد
عالم	عارف	عرق	عوارض	عادی	عجز
عداوة	عايله	عوالم	عوارف	عوام	عامل
عجم	عرب	عذاب	عدم	دعاء	عجلة
عقل	عاصی	عاشق	عاشر	عكس	عرض
سعادة	منعقد	عزيز	عتيق	عاكف	عاقل

#### 2. I ýa-da y görnüşinde okalyan ýerlerine degişli mysallar:

عزة	عناية	عرفان	عبادة	علاذ	عرض
عرق	عمارة	عراق	علاوة	علاج	علم
عصمة	عفة	عذار	عبرة	عبارة	عصيان
عمامة	سمعى	معية	رعية	علة	عشرة

#### 3. O, u, ü görnüşinde okalyan ýerlerine degişli mysallar:

عثمانليجه	عثمان	عمر	علوفة	علوم	عريان
-----------	-------	-----	-------	------	-------

عبودية	عموم	عقول	عصاة	عشر	عروق
عسرة	عرفية	عرف	عربان	عريان	عبور
عيون	عنوان	عايا	علماء	عقلاء	عقدة

4. Aýn harpynyň säkin görnüşde okalýan ýerlerine degişli mysallar:

نعمة	معدة	معمول	معقول	معدن	بعض
وعدة	اعتيان	تعيين	اعتماد	معروف	اعظم
رفع	دفع	اعمار	معمار	تعبير	تعليم
واقع	وعد	متبوع	مطبوع	قطع	منع
اصبع	معبور	ساطع	سابع	سامع	وعظ

### *Köne türkmen ýazuwynda sanlaryň ýazylyşy*

Käbir taryhy çeşmeleriň berýän maglumatlaryna görä onluk sistemasyna daýanýan arap sanlary şumerlileriň medeni taýdan ösen döwründe ýüze çykyldy. Sumerlileriň din alymlary ybadathanalara getirilen her bir goýun üçin bir kertik çyzyp sanapdyrlar. Kertikler köpeldigiçe iki kertigi görkezmek maksady bilen aýratyn yşarat, üç kertigi görkezmek üçin ýene-de başga bir yşarat w.ş.m. ulanyldy. Şeýlelikde häzirki zaman arap we beýleki dillerde ulanylýan sanlaryň şekilleri emele gelipdir.

**Köne türkmen ýazuwynda sanlar aşakdaky görnüşlerde ýazylýar:**

۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Arap ýazuwynda harplar ýazylanda sagdan çepä görnüşde ýazylýar. Emma sanlar ýazylanda harplaryň kadasynyň tesine, ýagny çepden saga görnüşde ýazylýar. **Mysal üçin:**

12	۱۲	23	۲۳	46	۴۶	64	۶۴
14	۱۴	34	۳۴	51	۵۱	73	۷۳
80	۸۰	97	۹۷	100	۱۰۰	230	۲۳۰
1100	۱۱۰۰	2790	۲۷۹۰	5000	۵۰۰۰	10376	۱۰۳۷۶



## ÖZBAŞDAK OKAMAK ÜÇİN TEKSTLER

### دلالت ياغشي

اصلا آدمزاده آجي سوز اورمانگ  
فقيره - مسکينه دلالت ياغشي  
بخيله او غرامانگ، گولر يوز برمانگ  
مهم بيتيرماگه کفايت ياغشي

يتيمي گورنگده، گولر يوز برگيل  
قولدان گلسه، اونگا طعام-دوز برگيل  
بیر غملي گورنده، شیرين سوز برگيل  
انتاني قولدارا حمايت ياغشي

بيگيت اولدور - سوزه ايلهسه عمل  
قولدان گلمز ايشه اتمهسه جدل  
اللهنينگ امرينه قيلماغيل بدل  
بگه - بریم، شاهه - عدالت ياغشي

غریبليق بیر درددير - آدم اولدورمز  
اولدورمهسه، دبيرليکده گولدورمز  
ايت هم آریقليغين قوردا بيلديرمز  
البته، دوشمانا سياست ياغشي

مختومقلي، شکر، شیرين ديل بردي  
شجرلر گوگريب، ثمر گل بردي  
گور او غلي ريحانه نيچيك يالباردي  
"آمان دير" ديينه ديانت ياغشي

### قول بولغول

بیر بي دولت ايلينگ بگي بولينچانگ  
دولتلي نينگ قاپيسيندا قول بولغول  
بداصل بگ قوللو غيندا قالينچانگ  
اصل بگينگ ساياسيندا كول بولغول

ياماني قوي، ياغشي لارا گوز ايلدير  
کلهمچ هم: اوز او غلانيم گوزل دبير  
قارغيش قوردونگ ذرياتيني آزالدير

قويون كيمين چار طرفه ايل بولغول

سليمان سن، موره بير قولاق قويغول  
سوزوني دینگله گيل، جوابين آيغيل  
حاکم بولسانگ، خلقي گون کيبي چويغول  
آقاردا سوو، يا اوسرده يل بولغول

نه ايشدن دير-ياتيپ، نفسينگ بسله سنگ  
آقماقلىق دير اوزونگ ياغشي توسلاسانگ  
هر بازاردا رواج بولماق ايسله سنگ  
ياغشي لارينگ کيسه سينده پول بولغول

مختومقلي، باردير دمینگ حسيبي  
اير-گيچ يتر هر بندانينگ نصيبي  
کيشي بولسانگ، قويغول قوري تعصبي  
ياغشي، يامان، بارچالارا ديل بولغول

### *Köne türkmen ýazuwynda ulanylýan esbaplar<sup>2</sup>*

Halkymyzyň gymmatly hazynasy bolan golýazma kitaplaryny döretmäge dürli görnüşli, ölçegli, reňkli we görnüşli, ýokary hilli kagyzlary öndürýän ussalar-kagyzgärler, syýa alýan ussalarýazuwy birnäçe görnüşde göçürüp bilýän hatdatlar, golýazmalaryň içki bezeglerini, nagyşlaryny ýerine ýetirýän bezejji suratkeşler, altyn çäýyjylar, golýazmany ownuk surat bilen bezejän nakgaşlar, şeýle hem dürli görnüşli sahapdyr, jiltleri taýýarlaýan sahapçylar gatnaşypdyrlar. Orta asyr okyjylary kitabyň owadanlygyna, onuň ýazylyşyna örän uly üns beripdirler. Olar owadan ýazylan, bezelen kitaplary, golýazmalary ýygnaý öz öýlerinde kitaphanalary döredipdirler.

Arap haty çeper ýazuw hökmünde bolupdyr. Çeper ýazuwyň nusgalary Türkmenistanyň ýadygärliklerinde köp duş gelýär. Mundan başga-da arap hatynyň çeper bezeg hökmünde ulanylmagy netijesinde, ol pullara, matalara, halylara, ýaglyklara, gap-gaçlara, agaç gapylara hem ýazylypdyr. Golýazmalaryň başynda,

<sup>2</sup> Şu bölüm ýazylanda K.Baýramowyň makalasy peýdalanyldy

her babyň öňünde eserleriň atlary sünnälenilip ýazylypdyr. Arap harplarynyň ýazylyşy, şygryýetde birnäçe manyny beripdir. Mysal üçin şygrylarda harplar surat bellik hökmünde ulanylypdyr. “Elip ” syratlylygy, dikligi, “dal” harpy ýagdaýy pes, garran adamyň göwresini, “sin” harpy owadan dişleri, “nun” harpy gözleri, “lam-elip” harpy iki örüm saçy aňladypdyr.

Orta asyrlarda golýazmalary ýazmak üçin ýokary hilli kagyrlar ulanylypdyr. Kagyrlar üç görnüşde bolupdyr. Kagryň birinji görnüşi ýüpegiň galyndysyndan alynýardy. Ol kagry galyň, sary reňkde bolýar. Ol ýüpekden we kendirden alynýar hem-de ýokary hilli, berk bolýar. Kagryň üçünji görnüşi esgi-nah matadan ýasalyp, ýalpyldawuk, ýuka bolýar.

Kagry almak üçin ýüpegiň, kendiriň,kenebiň, zygyryň hem-de esgi-nah matanyň süýümleri suw degirmeniniň çarhy we agaç soky daşynyň kömegi bilen owradylp, kül ýaly ýagdaýa getirilýär. Emele gelen külkäni suwa garyp, bulamaga meňzeş garyndy alynypdyr. Ol garyndyny birnäçe gün saklap, agaçdan edilen gamyş torly çarçuwa galybyň kömegi bilen susup alyp silkipdirler. Ussa galyby silkende ownuk süýümler biri-birine ýapyşyp, kagry tagtalaryny emele getiripdir. Şol kagry tagtalary guradyp, desse görnüşinde daňypdyrlar.Dessede 24 kagry tagtasy bolupdyr.

Kagry reňklemek üçin ussalar dürli ösümlük boýaglaryny ulanypdyrlar. Mysal üçin tut agajynyň, naryň gabygyndan sary boýag, saflo (guşgonmaz) güllerinden gyrgyzy boýag, sofora güllerinden sary boýag, zagpyran güllerinden gök boýag alnypdyr.

Geliň, bir ösümlükden boýag alnyşy bilen tanyş bolalyň.Kagry gyrgyzy reňke boýamak üçin guşgonmaz ösümliginiň sary gülleri ýygnalyp, ýukajyk nah mata salyp asypdyrlar. Gülleriň sary reňkini aýyrmak üçindüwünçeğiň üstüne suw sepip goýupdyrlar. Sary reňk suw bilen ýere akypdyr.Soňra gülleri kölegede guradypdyrlar. Güller guransoň oňa biraz aşgar goşup, gowy garyp, ýene-de düwünçege salyp asypdyrlar hem-de onuň üstüne suw sepip goýupdyrlar. Şonda gaba gyrgyzy ergin akypdyr. Şol boýaga kagry tagtalaryny batyrypdyrlar hem-de ýarym günläp saklapdyrlar. Reňklenen kagrylary kölegede guradypdyrlar.

Reňkli ýa-da ak kagyzlaryň tagtalaryna bugdaý unundan alnan petli ýelim çalyp, balykgulak bilen sürtüp ýalpyldadypdyrlar. Ýalpyldadylan kagyz hat ýazmak inňän amatly bolupdyr.

Kagyz ýasaýjydan ýokary hilli kagyz hatdatyň eline geçiýdir. Hat ýazmak üçin hatdatyň öz gurallary, abzallary bardy. Olara syýa çüýşe, gaýçy, galam artýan pyçak, galam degişlidir.

Syýany taýýarlamak düzgünleri örän çylşyrymly bolupdyr. Onuň üçin pagtadan işilip ýörite pelte edilýär we ol ýagly çyranyň içine goýberilýär. Soňra çyrany ýakýarlar. Ýanýan çyranyň ýalnynyň üstüne kúýze bölekleri goýlupdyr. Birnäçe wagtdan kúýze böleklerine gulum ýygnanypdyr. Şol gurumy guş ýelegi bilen ýygnap, ony ýazylan hamyryň üstüne goýup, hamyry gutap görnüşinde ýasap we ýowşanyň külüne gorda goýup bişiripdirler. Gyzgynyň täsirinde gurumyň düzümine girýän ýaglar dargap gidýär ekeni.

Soňra ýagsyz guruma 1:2 göwrümdäki agrama görä arap zamkynyň (akasiýa agajynyň) şepbiginiň suwly erginini goşupdyrlar we goýundyny farfor gabynda sokynyň daşy bilen sürtüp garypdyrlar. Soňra ýasyja demre zäk goýup, ony ot ýalnynyň üstünde saklap gyzdyrypdyrlar. Ýakylan zägi bägüliň suwuna garyp eredýärler hem-de ony syýa erginine goşýarlar. Soňra syýanyň içine gök boýagy goşupdyrlar. Ol boýag pisşe agajynyň mör-möjekleriň täsirinde ýapraklarda emele gelýän ösüntginiň önümidir. Bulardan başga-da syýanyçine derýa suwunyň köpürjigini, biraz hyna, basma goşulypdyr. Bu ösümlikler syýada ýakymly ys döredipdir, şu usulda ýasaln syýa Günüň täsirine durnukly bolýar.

Çeper hat ýazmak ýetginjeklikden başlap ýörite okuwda öwrenilýär. Oňa ussat mugallym ýolbaşçylyk edýär. Okuwçylar birnäadowamynda bilim tejribe alypdyrlar. Olar her gün harplary ýazyp, çeper hat ýazmagy öwrenipdirler. Kätipleriň tejribesi kitapdan kitaba artypdyr.

### ***Ýyl hasaplary we olaryň nusgawy edbiýatymyzda şöhlelenilişi<sup>3</sup>***

---

<sup>3</sup> Şu bölüm ýazylanda G.Gurbanowyň „Köne türkmen ýazuwy“ kitabynyň materiallary peýdalanyldy

Gündogar halklarynyň, şol sanda. türkmen halkynyň arasynda geçmişde birnäçe ýyl hasaplary ulanylypdyr. Şol ýyl hasaplarynyň biri hem müçe (çarwa ylyl hasaby) ýyl hasabydyr. Müçe ýyl hasaby diňe bir türkmen halkynyň arasynda däl, eýsem, beýleki türki halklaryň arasynda-da giňden ýaýrandyr. Müçe ýyl hasaby gije bilen gündiziň ýazky deňleşýän wagtyndan her ýylyň 21-nji martyndan başlanýar. Her 12 ýyla bir müçe diýilýär. Şol 12 ýylyň her birine bir haýwanyň , jandaryň ady dakylpdyr. Olar şeýle atlandyrylýar: syçan, sygyr, bars, towşan, luw, ýylan, ýylky, koý, bijin, takyk, it, doňuz.

Müçe ýyllarynyň atlaryny ýatdan tutmak üçin iki setirli goşgy ýat tutulýar:

Ýyl başy syçan, sygyr, bars,towşan, luw ýylan,

Ýyllky, koý, bijin, takyk,it, doňuz-boldy tamam.

Syçandan doňza çenli 12 ýyl bolýar, 13-nji ýyla geçende ýene syçandan başlanyp gaýtalanýar. Diýmek bir syçan ýylyndan beýleki syçan ýylyna geçilende 13 ýyl bolýar. Şoňa görä-de ýaş hasaplanylanda:

Birinji müçe (çagalyk müçesi)-13 ýaş;

Ikinji müçe (jahyllyk müçesi)-25 ýaş;

Uçünji müçe (ýigitlik müçesi)-37 ýaş;

Dördünji müçe (orta ýaş müçesi)-49 ýaş;

Bäşinji müçe (ak sakgallyk müçesi)-61 ýaş;

Altynjy müçe (gartaňlyk müçesi)-73 ýaş;

Ýedinji müçe (garrylyk müçesi)-85 ýaş-diýen ýaly toparlara bölünýär.

Alymlaryň bellemegine görä, irki döwürlerde Merkezi Aziýadaky çarwa taýpalar Ýupiter planetasynyň (müşteri ýyldyzynyň) Günüň daşyndan 12 ýylda bir gezek aýlanyp çykýandygyny kesgitleýdirler we onuň ýoluny 30 gradusdan 12 bölege bölüp her bölege bir haýwanyň adyny dakypdyrlar.

Müçe hasaby bilen adamyň ýaşyny kesgitlemek üçin, öňurti onuň ýylyny soramaly. Soňra adamyň ýüzüne garap, müçe ýyllarynyň haýsy toparyna gabat gelýändigini seljermeli. Mysal üçin onuň ýyly goýun bolsa, , özi-de ýüz keşbine laýyklykda orta ýas müçesine gabat gelýän bolsa, öňi bilen üstümüzäki ýylyň adyny bilmeli. Mysal üçin, üstünizdäki 2008-nji ýyl- syçan ýyly. Dört müçäni, ýa-

da 49 ýaşı beýlede goýup, goýun ýylyndan syçan ýylyna çenli sanamaly, diýmek: bijin, takyk, it, doňuz, syçan-5 ýyl bolýar. Ony hem 49 ýaşyň üstüne goşsaň, onda şol adamyň ýaşı 54 bolýar.

Geçen asyrlarda ýaşap geçen klassyk şahyrlaryň haýsyda bolsa biriniň doglan ýylynyň ýyl atlaryndan haýsy birine gabat gelýändigini bilmek ýa-da onuň doglan ýylyndan näçe ýyl geçendigini anyklamak üçin aşakdaky tablisa seretmeli:

Syçan	1984	1996	2008
Sygyr	1985	1997	2009
Bars	1986	1998	2010
Towşan	1987	1999	2011
Luw	1988	2000	2012
Ýylan	1989	2001	2013
Ýylky	1990	2002	2014
Koý	1991	2003	2015
Bijin	1992	2004	2016
Takyk	1993	2005	2017
It	1994	2006	2018
Doňuz	1995	2007	2019

Aýdaly, biriniň näçenji ýylda doglandygyny bilýäris, emma onuň müçe ýyl hasaby boýunça ýylyny nähili bilmeli? Şol adamyň doglan ýylyny 12-ä paýlamaly. On ikä galyndysyz paýlansa ýyly bijin, soňra galýan sana laýyklykda köpeldip gidiý oturmalı, galyndy bir bolsa, towuk, iki bolsa it we ş.m.

Ýylyň tertip sany	Ýyllaryň ady	Paýlanman galýan san
9	Bijin	0
10	Takyk	1
11	It	2
12	Doňuz	3

1	Syçan	4
2	Sygyr	5
3	Bars	6
4	Towşan	7
5	Luw	8
6	Ýylan	9
7	Ýylky	10
8	Koý	11

Meselem: 18-nji asyr türkmen şahyry Şabende “Gül-Bilbil” dessanynyň ýazylan wagty hakynda şeýle ýazýar:

Müň iki ýüz on dört boldy taryhda,

Bijin ýyly ýazdym kyssany begler.

Bu ýerdäki 1214-i häzirki ýyl hasabynyza öwürsek 1800-nji ýyl bolýar. 1800-i 12-ä paýlasak, doly paýlanýar, 0 galýar. Diýmek bu eser şahyryň öz aýdyşy ýaly bijin ýyly ýazylypdyr.

Ýyl atlarynyň haýwan atlary bilen bagly bolmagynyň sebäbi, şu hasaby ulanýan halklaryň çarwaçylyk, awçylyk bilen meşgullanýandygy, alklaryň totemizim (dürli jandarlara çokunmaklyk) ynanjy bilen baglanyşyklydyr. Şonuň üçin-de, jandarlaryň atlary diňe bir ýyl atlaryna däl, eýsem, ýyldyzlaryň, planetalaryň atlaryna hem dakylýpdyr: Ekiz owlakly geçi, Guzy agyly, Ak at, Boz at, Ak maýanyň ýoly, Öküz gözi, Kerwen gyran we ş.m.

Gadymy zamanlarda münejimmler (astrologlar) bolup, olar Aýyň, Günüň, ýyldyzlaryň aýlanyşyna garap kalendarlary düzüpdirlir. Hytaýlylar biziň eýýamymyzdan has öň kyblanamany (kompasy) oýlap tapyp, onuň ýüzüne biziň müülanýan haýwanlarymyzy şekillendiripdirler.

Ýyl atlaryna näme üçin haýwan atlarynyň dakylýandygy barada halk arasynda rowaýatlar bar: Gadymy zamanlarda haýwanlaryň arasynda “Kim öňürti aýy görse, ýyl atlarynyň birinjisine şonuň adyny dakmaly” diýipdirler, düýe meniň boýum uzyn şonuň üçin aýy men ilki görerin diýip men-menlik edipdir. Aýyň

görünmeli wagty syçan düýäniň örküjine çykyp aýyy ilkinji görýär, şonuň üçin hem birinji ýyla syçanyň ady dakylýar. Syçanyň bu eden işine düýäniň gahary gelip, syçana topulýar, syçan küle girip gizlenýär. Düýe ony mynjyratmak üçin küle çöküp agynaýar, häzir hem düýäniň kül görse çöküp agynamagy, onuň syçandan aryny aljak bolmasymyşyn.

Suňa meňzeş rowaýat mongollarda hem bar. Ýöne, onda syçan düýäniň örküjine çykyp tersine, günbatara seredip durýar. Gün doganda onuňöhlesi daga şüp, syçan ony ilki görýär.

Adamlaryň arasynda ýyllaryň gelşi şol haýwanlar bilen baglanyşdyrylýar, meselem, bijin, towşan, towuk, ýylan, goýun, sygyr, ýylky ýyllary agyr ýyllar hasaplanylýar. Towşanyň, towugyň, ýylkynyň aýaklary gaty bolandygy üçin bu ýyllaryň ortasy maýyl bolsa-da başy, aýagy sowuk bolýarmyş, ýylan gum iýip oňansoň şol ýyl gurakçylyk bolýarmyş. Beýleki ýyllar gowy ýyllar hasaplanylýar.

### ***Kamary we şemsi aýlary, olaryň geçmiş mirasymyzy öwrenmekdäki ähmiýeti***

Biziň häzirki ulanýan ýyl hasabymyz bilen şu ýyl 2008-nji ýyl. Bu sene hasaby nireden gelip çykypdyr. Biziň häzirki ulanýan senämize milady hasaby diýilýär. “Milad” sözi dogulyş, dogulmak diýmekligi aňladýar. Bu hasap Isa pygamberiň eneden doglan ýylyndan başlanýar. Şu hasabyň başlanýan wagtyna , 1-nji ýylyna biziň eýýamymyzyň başlanýan wagty diýilýär. Eger, milady ýylynyň başlanýan wagtyndan öňki wakalar hakynda gürrün edilýän bolsa, onda biziň eýýamymyzdan öňki pylanyň ýyl diýilýär. Meselem, Aleksandr Makedonskiý biziň eýýamymyzdan öňki 356-323-nji ýyllarda häkimlik edipdir. Biziň eýýamymyz başlanaly bäri 2008 ýyl geçipdir.

Her 100 ýyla bir asyr diýilýär, 1900-nji ýyl 19-nji asyra girýär, 2008-nji ýyl bolsa, 21-nji asyryň birinji ýarymyna degişlidir.



Türkmen halkynyň arasynda, şol sanda azerbaýjanlarda, özbeklerde 20-nji asyrdan oň hijri ýyl hasaby diýilýän hasap ulanylypdyr. Ol hijri, hijran-aýrallyk diýen arap sözündendir. Bu hasap häzir hem Gündogar halklarynyň birnäçesinde ulanylýar.

Milady ýyl hasaby bilen 622-nji ýylda iýul aýynyň 15-inden 16-syna geçilýän gije Muhammet Pygamber Mekden Medinä gidýär. Şol seneden hem hijri ýyl hasaby başlanýar. Miladynyň 2008-nji ýylynda hijri boýunça 1428-nji ýyl bolýar. Emma, bu hasap boýunça bir ýyl 365 gün däl-de 355-356 hasaplanylýar. Seýlelikde, milady we hijri ýyllarynyň arasynda her ýylda on gün tapawut ýüze çykýar hem-de hijri ýyly boýunça baýramçylyklar on gün oňe süýşýär.

Hiji ýylyndan milady ýylyna ýa-da tersine geçirmek üçin ýörite tablisa ulanylýar. Tablisa bolmadyk ýagdaýynda aşakdaky ýaly hasap işleri ýerine ýetirilmeli.

Meselem: Seýitnazar seýdiniň “Hoş indi” diýen taryhy goşgusynda:

**Ýüz elli ýyl watan diýip gezildi,**

**Ekinler ekildi, ýaplar gazyldy.**

**Müň iki ýüz bir kem kyrkda ýazyldy,**

**Taryhyn etseňiz hasap hoş indi- diýip ýazýar.**

Bu setirlerde görkezilen 1239-nji ýyl hijri sene hasabydyr. Hijri ýylyny milady ýylyna öwürmek üçin 1239-y 97-ä köpeltmeli, çykan sany ýüze paýlap, soňa ýetenine 621,54-i goşmaly.

Meselem:

1.  $1239 \times 97 = 120183$

2.  $120183 : 100 = 1201,83$

3.  $1201,83 + 621,54 = 1823,37$

Soňundaky ownuk sanlary hasaba almasak, şu goşgy 1823-nji ýylda ýazylypdyr. Ýokardaky hasaba ezberlemek üçin aşakdaky bendi ýatdan tutmaly:

**Togsan ýedä göter biljek senäni,**

**Çykan netijäni paýlagyn ýüze,**

**Alty ýüz ýigrimi bir elli dört sany,**

**Ustüne goşsaňyz jem çykar ýüze.**

Milady ýylyny hijri hasabyna öwürmek üçin bolsa aşakdaky hasaplamalary geçirmeli:

1.Öwürmek islenilýän milady ýylyndan 622-ini (621,54) aýyrmaly.

2.Galan sany 32-ä paýlamaly.

3.32-ä ýeten sany birinji galan sana goşmaly.

Mysal üçin 2008-nji ýyly alalyň:

1.  $2008-622=1386$

2.  $1386:32=43,31$

3.  $1386+43,31=1429$

Diýmek, 2008-nji milady ýyly 1429-njy hijri ýylyna gabat gelýär.

**Hijri ýyl hasaby iki hilli bolýar:**

1.Hijri kamary (Aý boýunça);

2. Hijri şemsi (Gün boýunça);

Hijri kamary ýyl hasaby.

“Kamar” sözi arapça “Aý” diýmekligi aňladýar. Kamary ýyl hasaby Aýyň dogup ýaşmagyna esaslanýar.Bu hasap boýunça bir ýyl, takmynan 355 gije gündize barabardyr. Biziň häzirki ulanýan hasabymyzyň 32 ýyly kamary ýyl hasaby boýunça takmynan 33 ýyla barabardyr.

Kamary ýyl hasabynda her aýyň täze Aýyň dogmagy bilen başlanýandygy, galyberse-de ony kalendarsyz hem bilip bolýandygy sebäpli, bu hasap biziň günlerimizde-de ulanylýar.

**Kamar aýlary:**

T/b	Aýyň ady	Türkmençe ady	Gün
1.	Moharram	Aşyr	30
2.	Safar	Sapar	29
3.	Rabi ul-awwal	Dört tirkeşik 1 aýy	30
4.	Rabi us-sani	Dört tirkeşik 2 aýy	29

5.	Jomadil ula	Dört tirkeşik 3 aýy	30
6.	Jomadil ahir	Dört tirkeşik 4 aýy	29
7.	Rejeb	Rejep	30
8.	Şaban	Meret	29
9.	Remezhan	Oraza	30
10.	Şawwal	Baýram	29
11.	Zul-kaade	Boş aý	30
12.	Zul-hijje	Gurban	29

Kamary ýyl hasaby dünýäniň 40-dan gowrak ýurdunda ulanylýar.

### **Hijri şemsi ýyl hasaby**

“Şems” arap dilinde “Gün” diýmekligi aňladýar. semsi hasabynda bir ýylda 365 gije gündiz, 5 sagat 49 minut bar. Ol astronomiýa ýyl hasabyna deňdir. Bu ýyl hasabyna görä täze ýyl, gije bilen gündiziň ýazky deňleşýän gününden 21-nji martdan başlanýar. Şol güne nowruz “täze gün” diýilýär.

Semsi ýyl hasabynda birinji alty aý 31 günden, ikinji alty aý 30 günden ybaratdyr.

### **Semsi aýlary:**

T/b	Aý atlary	Manysy	Gün	Wagty
1.	Hamal	Guzy	31	21 mart-21 aprel
2.	Sowr	Öküz	31	22 aprel-21 maý
3.	Jöwza	Ekiz	31	22 maý-21 iýun
4.	Seretan	Leňneç	31	22 iýun -22 iýul
5.	Esed	Ýolbars	31	23 iýul-22 awgust
6.	Sonbole	Sümmül	31	23 awgust-22 sentýabr
7.	Mizan	Terezi	30	22 sentýabr-22 oktýabr
8.	Akrap	Içýan	30	23 oktýabr-21 noýabr
9.	Kows	Ýaý	30	22 noýabr-21 dekab

10.	Jedi	Owlak	30	22 dekabr-20 ýanwar
11.	Dalw	Gowa	30	21 ýanwar-19 fewral
12.	Hut	Balyk	30	20 fewral-20 mart

Şemsi ýyl hasaby häzirki wagtda Owganystanda ulanylýar.

### ***Ebjet hasaby***

Köne türkmen ýazuwynyň esasynda ýatan arap elipbiýinde her bir harpyň ýörite san belgisi bolýar. Bu san belgisi ebjet hasaby ady bilen giňden ýaýrapdyr. Ebjet hasabynda sanlar harplaryň elipbiý tertibine laýyklykda däl-de, harplar sanlaryň yzygiderliligine görälikde ýerleşdirilýär. “Ebjet ” nsözünüň özi hem birinji dört sanyň, ýagny 1,2,3,4 sanlaryň belgilenýän elip, biý, jim, dal harplarynyň adyndan gelip çykýar. Ebjet hasaby astronomlar, şahyrlar, alymlar tarapyndandürli taryhy maglumatlary bermek üçin giňden ulanylypdyr. Sanlar ilki bilen birlikler, soňra onluklar, ýüzlükler hem-de mün görnüşinde ýerleşdirilýär. Dne arap elipbiýiniň hut ozone degişli bolan harplaryň, 28 harpyň san belgisi bardyr. Arap elipbiýine pars dilinden giren piý, çim, že, gäp harplarynyň özbaşdak san belgileri ýokdur. Olar biý, çim, ze, káp harplarynyň san belgileri bilen belleniýär. Ebjet hasabynyň sanlarynyň harplara gatnaşygyny şeýle görkezmek mümkin:

<b>Harpyň ady</b>	<b>San belgisi</b>	<b>Harpyň ady</b>	<b>San belgisi</b>
Elip	1	Sin	60
Biý	2	Aýn	70
Jim	3	Fe	80
Dal	4	Sad	90
Alahy	5	Kap	100
Waw	6	Re	200
Ze	7	Şin	300

Hi	8	Tiý	400
Taý	9	Se	500
Iýýa	10	Hy	600
Käp	20	Zal	700
Lam	30	Zat	800
Mim	40	Zaý	900
Nun	50	Gaýn	1000

Bu sanlary yzygiderlilikde ýatdan öwrenmek üçin manysy bolmadyk sekiz sany harplar toplumy ulanylýar. Ebjd (ebjet), hwz (höwwez), hti (hotty), klmen (kelemen), safs (safes), krşet (garaşet), shz (sahhez), zzg (zazag).

Birinji üç söz 1-den 10-a çenli, soňky iki söz 20-den 90-a çenli onluklary, galan üç söz bolsa 100-den 900-e çenli ýüzlükleri aňladyp gelýär. Iň soňky gaýn harpy bolsa 1000-i aňladýar. Mysal üçin, “Azady” sözünüň elip harpy 1-i, ze harpy 7-ini, elip harpy ýene 1-i, dal harpy 4-i, iýýa harpy 10-y aňladýar. Olaryň hemmesini goşsaň 23 bolýar. Diýmek, Azady sözünüň ebjet hasabyndaky san bahasy 23. “Magtymguly” sözünüň mim harpy 40-y, hy harpy 600-i, tiý harpy 400-i, waw harpy 6-yny, mim harpy 40-y, kap harpy 100-i, lam harpy 30-y, iýýa harpy 10-y aňladýar Jemi Magtymguly sözünüň ebjet san bahasy-1226-a deňdir.

Gadymy türkmen mekdeplerinde ebjet hasaby hemme harplar öwrenilenden soň, şol harplary jemleýän sapak hökmünde geçilipdir. Mekdepde okaýanlar ebjet arkaly dört amaly ýerine ýetirip bolýandygyny öwrenmändirler. Medresede okaýanlara ebjet arkalay goşmak, aýyrmak, köpeltmek, bölmek amallarynyň berjaý etmegiň düzgünleri öwredilipdir. Harplar ebjet tertibine görä, tertip sanlaryň deregine ulanylypdyr. Mysal üçin, bir zadyň tertibini görkezmek üçin 1,2,3,4,5 diýip bellemän, elip, biý, jim, dal, alahy harplary goýlupdyr. Häzirki döwürlerde arap ýazuwyny ulanýan ýurtlarda, mysal üçin Eýranda, Owganystanda ebjetdäki harplar tertip sanlara derek ulanylýar.

Ebjet hasabyny bilmekligiň halkyň taryhyny, edebiýatynyň ösüş ýoluny derňemekde örän uly ähmiýeti bardyr. Sebäbi gadymy hem orta asyrlarda sözler

we sözlemler üsti bilen, ýagny ebjet hasabynda haýsy hem bolsa bir kitabyň ýazylyp gutarylan wagtyňy, köşgün, mowzaleýiň, medresäniň salnyp gutarylan ýylyny, şalaryň, soltanlaryň, emirleriň, meşhur şahyrlaryň, alymlaryň, taryçylaryň, şyhларыň, sopularyň doglan we dünýäden öten senesini görkezmeklik dăp bolupdyr. Oňa “taryh” diýilýär.

Türkmen halkynyň we edebiýatynyň taryhynda şonuň ýaly taryhlar örän köp gabat gelýär. Emin Ahmet Razynyň 16-njy asyrdaky “Häft eglim” tezkiresindäki berýän maglumatlaryna görä, 15-nji asyryň aýagynda 16-njy asyryň başynda ýaşap geçen Zülaly Horezminiň doglan ýylyny. Onuň türkmenleriň “öküz” tiresinden bolandygy üçin döwürdeşleri pars dilindäki “gäw” sözi bilen aňladypdyrlar. Oňa Gäw-e Horezm (Hörezm ökuzi) diýipdirler. Bu sözüň (Gäwe Horezm) ebjetdäki san bahasy 881 bolýar. 881-nji hijri kamary ýylyny milady ýylyna geçirseň 1476-1477-nji ýyllara gabat gelýär.

Mundan başga-da, aýdyljak bolunýan sözi gizläp, ondaky harplaryň san bahasy ýazylyan halatlaryna-da türkmen edebiýatynyň taryhynda duş gelmek bolýar. 18-nji asyryň görnükli söz ussady seýdaýynyň Nigär şahyr bilen aýdyşygynda şeýle setirler bar:

“Ady elli dört, boýy gizlin guş näme?” Bu setirdäki 54 san “jan” (jim-3. elip-1, nun-50) sözüniň san bahasydyr.

Aşakdaky setirlerde bolsa “nan” sözi ebjet hasabynda berlipdir:

Ajaýyp närsedir kim halk era pynhan emes hergiz.

Any tapgan kişi akyl erir, nadan emes hergiz.

Başy elli, bili birdir, aýagy hem ýene elli,

Hyrat ählige bu magny weli asan emes hergiz

Başy 50-nun, bili 1-elip, aýagy 50-nun.

Şunuň ýaly mysala Andalybyň goşgusynda hem duş gelmek bolýar:

Ýaranlar, bir guşny gördüm ajaýyp türpe perrende,

Kylar kast almak üçin her guşy kim görse her kanda,

Başy ýetmiş, teni üç ýüz, aýagy ýüz erer onuň,

Agzyn açyp durar daýym ýutar misli derrende

Bu ýerdäki 70, 300, 100 sanlarynyň harp belgisi “aýn”, “şin”, “kap” (aşk).

Türkmen nusgawy edebiýatynda çyra barada şeýle bir goşgy ýazylypdyr:

Bir guşny gördüm bu gije, haýsy ýerde gülşeni,  
Hiç şeýge ohşamas, şundag ajapdyr röwşeni,  
Başy üçdür, teni dusad (200), goly birdir, paýy müň,  
Çyn hakykat dosty rugan, batdyr onuň duşmany.

3,200, 1, 1000 sanlaryň ornuna degişli harplary goýsak “çyrag” sözi emele gelýär.

Ebjet hasabynyň öwrenilmegi türkmen halkynyň medeni mirasyny  
öwrenmekde örän uly ähmiýete eýedir.

## **ÖZBAŞDAK OKAMAK ÜÇIN TEKSTLER**

## آينام

دۆزە بيلمەن ايزيم قارا	قالدي آرقاچ آينام
بولدي يورنگ پارا پارا	قالدي آرقاچ آينام
گوزئم دوشدي إنتضارئم	قالدي آرقاچ آينام
سئي يتردى إخلاسم	قالدي آرقاچ آينام
بولدي يورنگ پارا پارا	قالدي آرقاچ آينام
لالە زار دئر چوللئر بيزە	سئر خوش بولۇب ياتايلى
يغنائب مئن دئنگ دوش بيلئن	إنچە مئيليس توتايلى
گوللئر يوزينگە عاشق بولب	عشق اودينا باتالى
مئن آغلامان نئيلائين	قالدي آتا واطانئم
تيزرأك گئدئيلي موندان	دوشمان گورمئشن بيزي
عاشقلارينگ پيري زليخا	إل چئكمأن قورانگ بيزي
تايخيرينگا ناظار بولب	ياشي دولدئرما گوزونگ
سئندئن مئندئن بير آد غالسئن	سئن اؤچين چالدئم ساي
سازيم سانگا قوريان بولسئن	قالدي آرقاچ آينام
عاشق اوغلان سوئر يار	آيلانايئن داشئنگدان
پريلئر نوسخا آلار	هلال قلام قاشئنگدان
آل يانگاق - پسته دهان	هونجي گوهر ديشينگدئن
يورنگلئرده تاغما قويان	گيجە لئرده ياشئنگدان
بولدي يورنگ پارا پارا	قالدي آرقاچ آينام

## قىزلار گوتئرینگ صانديقي

اي يارانلار ، حالايقلار	قىزلار گوتئرینگ صانديقي
آقا- ايئي، دوست- يارلار	قىزلار گوتئرینگ صانديقي
آچيلان باغچادا باغيم يار	سينادا چاپراز داغيم يار



ايچىنىدە جان مۇتداحىم بار  
قارا بولسۇن دوشمان يوزى  
مالى - مولكومىنىڭ ئىئىسى  
بىلدىرمۇ ئىگىز ياقىن - يادا  
بىزنى قويماسىن ھايچادا  
آچىلىدىر باغچا - باغى  
شائىئىنىڭ سۇئىر يارى

قىزلار گوتىرىنىڭ ساندىقى  
گورمىسىن راقىبىنىڭ گوزى  
قىزلار گوتىرىنىڭ ساندىقى  
آتام دۇسا سالار اودا  
قىزلار گوتىرىنىڭ ساندىقى  
دوشمان چىكىار آھى - زارى  
قىزلار گوتىرىنىڭ ساندىقى

### داغلار غالىدى

قاجا پىللىگىنىڭ قولۇندىن  
بىللى آيىرىلدى گۇلۇندىن  
آسان ئىگىل بۇ موشكىلىم  
اوجرادىم شىيدا بىللى  
حالابدا غالىدى واطانىم  
يار بىللىن صحبت توتانىم  
گۇل ناخال دىئىر، ياندى جانىم  
عزىئر حوجا، مەريانىم  
يورنىگىمدە داغلار غالىدى

يورنىگىمدە داغلار غالىدى  
تەب آچىلان باغلار غالىدى  
اعراق دۇشدى مۇنئىلى  
گۇلشەن ايچرە زاغلار غالىدى  
ھىچ يوقدور گىلىب - گىدىنىم  
قادىم كىچە جايلار غالىدى  
پىللىك ياقىدى استىخوانىم

### نە باغ دۇدى، نە باغبان

اينىب گىللىم باغ ايچىنە  
سۇير ئىدىب گۇللىرىنىڭ تىردىم  
باغبانىنىڭ باغبان آدىلى  
بۇ ساغاتلار، عاجاب واقتىلى  
باغىنىڭ ايچرە گىردىم يوردىم  
شكر لىللىرىندىن سووردوم  
غارىب عاشىق يولىن توتىدى

نە باغ دۇدى، نە باغبان  
نە باغ دۇدى، نە باغبان  
نارى، شىپىدالى داتلى  
نە باغ دۇدى، نە باغبان  
قىرمىزى گۇللىرى تىردىم  
ياندى يورنىگىمە اوتىدى  
نە باغ دۇدى، نە باغبان

### بۇ گۇن

دوغدى آسمانىنگ زهرئسى	چىن عشىقا دئوران بۇ گۇن
آچىلدى زمىن لاله سى	اوشۇ دۇنيا رىئحان بۇ گۇن
هر سايراندا شئىدا بلبل	اوشۇن آتار، ائوسۇب گۇل
عشىق بولسونگ مۇنى ياد بىل	معشوق سانگا قورىان بۇ گۇن
تيل سئوبئر، شكرىستان	عالم جهان گۇل - گۇلستان
غويئوننگ ايچره بيتن بوستان	قوچ يىگىتلەر باغبان بۇ گۇن
دواماتدير ايل مئردينه	آوون بئرمئز شير، قوردينا
چىن عاشىقىنگ اول دئردينه	پئراغى دان دئوران بۇ گۇن

### پاش إدئر سئى

ايچكى سئىنگ آيدما هر بير ناماردا	سئىنگ ايله يايىب پاش إدئر سئى
اوغري كئذاب بيلن اوبا داش بولما	مالئنگدان آيرىلئب آج إدئر سئى
سام سام آدام بيلن اوتurma تورما	زئنهان نامارد بيلن هم صحبت غورما
قادران دوستئنگدان يوزونگ اورما	بارسانگ دئئسىنه تاج إدئر سئى
بير قوچ يىگيت نازئىنه يار بولسا	جئماليني بير گورماگه زار بولسا
آرالئقدا بير شوم راقىب بار بولسا	ياقشي دوستئنگ بيلن اوچ إدئر سئى
ماختوم قولي ايله ياپدئم نصيحات	زئنهان يامان بيلن بولماغئ اوليات

توركمن حالقنىنگ اولى سۇيگوسنى قازانان كريم شاهير، دىنگه توركمنىستانىنگ چاكرننىنگ ايچىنده دال- ده ايسم، دونيا توركمنلرنىنگ دىلىنى بايلاشديرماقدا، آدمزادىنگ اونكات طاراپلارنى وصف اديان قىلىق- حاصىتلرنى اونداپ وصف ادنى اوچىن اولى حورماتا مناسىبدير.

توركمنصحرالى توركمنلرنىنگ آراسىندا انه دىلىمىزى اوسدورمكه كريم شاهيرىنگ قىزىلا قاپلايمالى قوشغولارى گويچلى تاثير اندىگىنى هم- ده اديپ گلياندىگىنى قىپىنچ ادمان آيتسا بولار.

شاهيرىنگ قوشغولارنى روس/ كرل حاطىندان عاراپچا گچىرىپ، گىنگ كۇچولىگه حۇدورلك بىلن انچمه يىلدا بارى يورگىمدە بىلاپ گليان آرزوما قوشيارىن.

كرىم شاھىرىنىڭ قوشغولارىنى اوقاپ، كۆپ زادلارا گۆز يتىرجىدىنكىزە اينانيارىن.

يۈرەك پاياماسى\*

" فلانىنىڭ يىرىندە بولان بولسام، كۆپ زاتلارنى دۈزە- دردىم..." يوق، ھەر ھاسسىمىز اۈز اورتومىزدا نامة ايش ادىپ بىلجىدىگىمىز ھاقىندا اويلانمالدىرىس. من نامة اوچىن دوغولدىم؟ آدمىنىڭ بوتىن عمرى شو سوراغىنىڭ جوغابدىر.

(اوقىجا ھاطدان)

بىر باشىنىڭ بار، مۇنىڭ ايشىنىڭ بار دۇنيادە،

مۇنىڭ شۇكۇر! يىقىلىپ قالمايشىنىڭ بىدىر.

بارىنا يىتملى پاي پىادا،

تىگىرچىك ھۇكمۇن دال، شو كۇشۇنىڭ بىدىر.

بىر كۇوشىنىڭ توزدومى- يىنە بىر كۇويىش،

قادرغان                      اگر بولسا ساعاداتلى بىر پىرئىند      ايكىنچىنىڭ توزدومى- اوچۇنجا چالاش،

چاغىندا ياش ادتر سىن

### ياشلىق دراماسى

منىڭ بىگىت وقتىم

سنىڭ قىز واقتىنىڭ...

ابراھىم يوسف

قانگالىنىڭ اىچىندە- تىن دە قالدى

منىڭ بىگىت واقتىم، سنىڭ قىز واقتىنىڭ.

اوق گچىز يىلغىنلانگ اىچىندە قالدى

منىڭ بىگىت واقتىم، سنىڭ قىز واقتىنىڭ.

بىر ياندىن اورشدى، بىر ياندىن ھاسرات،

ھاسرات بولچولۇقلدى، ھزىللىك قاحاط.

شول يايوز يىللارا گلىپدى غابات

منىنگ يىگىت ۋاقتىم، سنىنگ قىز ۋاقتىنگ.

دأرىلر يانىاردى، ايس كۇپلىاردى،  
گىدىانلر گلىاندن حاص كۇپلىاردى،  
تويلار آزالىاردى، ياس كۇپلىاردى،  
منىنگ يىگىت ۋاقتىم، سنىنگ قىز ۋاقتىنگ.  
سۇيشمك دوشمه جك يالدى يادا.  
اما سۇيگى دىين جادىلى زادا  
حكم ادىپ بىلمز اكن هيچ حىلى قادا.  
منىنگ يىگىت ۋاقتىم، سنىنگ قىز ۋاقتىنگ.

ديه رديم: « گرہ گيم، چن بولدى، اويلان!  
أهلى بويداشلارينگ باشلارى بوغلان...»  
سن ديه ردينگ: « غارراپ بارىانگمى اوغلان؟  
أومان اوز ۋاقتى بار، صابرينگ اوز ۋاقتى.

بوينونگدان گلردى جنگل- ينگ ايسى،  
قويونگدان اوراردى تومموليگين ايسى،  
دمينگدن كۇكأردى مونگ گولينگ ايسى  
منىنگ يىگىت ۋاقتىم، سنىنگ قىز ۋاقتىنگ.

كم- كمدن قولايلاپ لىينگه لىيم،  
چأبىراپ باشلاندا دمينگه دمىم،  
نأز بىلن ايتردينگ: « حانى ادبينگ؟  
سۇيگى بولاشمازمى ادب آز ۋاقتى؟...»

اونگوشمالی بۇردوم ساچلارینگى ايسغاپ،  
لب قاداغان واقتى- اولام بىر حاساب.  
يۇنه بئىله حاساب دوشمزدى انگسات:  
حاساب يتيان اكن، ديزبا- ديز واقتینگ.  
چيقارمى يادىمدان شول تاسين پورصات؟  
(چىقچاق بولايسا- دا برمن روغصات!)  
قورساغمینگ اوستونده كۇرسىلداپ قورساق،  
كتینگ ايچينده قىزىل كۇز واقتینگ.

ساغاتلار تيز گچدى، تيز گچدى شئيله،  
يانگجادا قوشلوقدى، بولوپدير اؤيله.  
سن ديدینگ: « فلان جان، قايدالى اؤيه،  
يىگيدىن اؤز واقتى بار، قىزىنگ اؤز واقتى».  
شو ماحال يوقاردان گلدى بىر اوراز،  
سراتسم تورانگنگى اوروپ دور پرواز:  
«عاشىقلار، يئنه- ده صابىر ادينگ بىر آز،  
گۇرمأندىم سايامینگ بئيله ياز واقتين!»

دریا هم سسلندى: «ادمأنگ اتيياچ،  
سيزه قاصت اتجگه تاپارين علاج.  
سيزىنگ كيمن بيره ك- بيره گه مأتأچ،  
گۇريپديم نه دريا، نه تكيز واقتيم».

آسماندا پل- پلأپ بىر قوجا بورگوت،  
قيغىردى: « سيز جودا مناسيب جفت.  
يۇنه ولين قيشا قالاىما يىگيت،

مىۋە يېتىشىدىمى – يىغنا گۈزىز ۋاقتى.

توقاي بورگودىندىن ئالىپ اق پاتا،  
قىشا قالمازلىغا ادېپدىك ۋادا.  
يا سىن سادە بولدىنىڭ، يا- دا مىن سادە،  
بېردىن توپان قويدى، دونيانىڭ ياز ۋاقتى.

بىلمە دىم نامانىنىڭ حىيى بولدى،  
انە نىڭ بېر ساۋچىنىنىڭ يىسىرى بولدى،  
شە يىتدى- دە اوزگانىنىڭ نصىيى بولدى  
مىنىڭ يىگىت ۋاقتىم، سىنىڭ قىز ۋاقتىنىڭ.

آتدىلار ماشىنا. سىس اتدىنىڭ آغلاپ،  
توپولدوم. چىكىلەر قولومدىن تاولاپ.  
بېر مىزىلە گىتتىم ايزىنىڭدان ايلغاپ،  
گۈك كورتە لم بولسانىڭ، انتك قىز ۋاقتىنىڭ.

بېر قوجاق آلەن ساچ، بېر قوجاق چوقول،  
اۋچ قوجاق اۋورىم ساچ، اون قوجاق عاقىل-  
شونچا حازىنانى بېر كورتا بوقوپ،  
يىتدىنىڭ گۈزلىرىمدىن، دانگىنىڭ ساز ۋاقتى.  
... دوغرى آى يارىمدان دولاندىنىڭ سىن سونىڭ.  
اۋنىڭ مىنگىدىنىڭ ۋلى، مىنگى دال اونسونىڭ...  
شوندا مىن دىيىپىدىم: « سىن باغلى بولسانىڭ،  
ھىم- ا مىنىڭ باغلىم، ھىم م اۋز باغلىنىڭ ».

شوندا يۈزىنگە كۆرىندى اونجى.  
گۈزلرىنگە قاچدى اۇچ سانى ھونجى،  
سونگ دۇردىنجى، اونسونگ باشىنجى...  
شوندا اينگ مرد واقتىنگ، اينگ اجيز واقتىنگ.

«ايچردە اوتورسام- يوره گيم قىسيار.  
داسا چىقسام- آسمان دىفامدن باسيار».  
شو قوشغىنگ ھنيزم باغرىمى كسيار،  
تاس شاھير بولوپدىنگ چوال قيز واقتىنگ.

تاس شاھير بولوپدىنگ. بۇردىنگام بلکم،  
شاھيرلىق يانغىندان باشلانغان اكن.  
يئنه قايدىپ گيتدىنگ. ساواشدىم كم- كم.  
شوندا- دا قوات سن، ھر يالنگيز واقتىم...

كيم بولسا- دا سانگا ساتاشان كيشى،  
باغىلى يىگىت اكن ساغ بولسون باشى.  
يۈنه سنگ باشىنگا سالايسا قيشى،  
گىجأ اۋوريلمزمى اونىنگ گوندىز واقتى.

چومدىرسە الينگە يىكجە تىكن،  
شول تىكن مونگ بولوپ باغرىما چۇكر،  
(شىغرىمە دوشنر عشق يۇكىنگ چكن،  
چكمە ديك يتيرە ر اۋز عزيز واقتىن).

...آرادا آيلاندىم تىجن يرلرينه،

ياشلىق يئلارىمىزىنگ گچن يرلرينه،  
سراديپ گوزياشىنگ سچن يرلرينغه،  
گچيرديم بير گيجه، بير گونديز واقتيم.  
قانگنگالى هم اوتير اۇنگكى يرينده،  
تورانگنگى هم اوتير اۇنگكى يرينده  
شول دريا هم ياتير اۇنگكى يرينده،  
بير تاپمادىق زاديم اۇنگكى يرينده—  
منىنگ يىگىت واقتيم، سنىنگ قىز واقتىنگ.



- Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Mälikgulyýewiç Berdimuhamedow. Gysgaça terjimehal. – Aşgabat, 2007.
- Gurbanguly Berdimuhamedow. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. – Aşgabat, 2007.
- Gurbanguly Berdimuhamedow. Eserler ýygındysy. I. – Aşgabat, 2007.
- Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler, 1-nji tom. Aşgabat, 2008.
- Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler, 2-nji tom. Aşgabat, 2009.
- Bertels Ý. E. Türkmen halkynyň edebi geçmişi (Iň gadymy döwürden XVIII asyra çenli). Kitapda : XVIII – XIX asyr türkmen edebiýatynyň taryhy boýunça oçerkler. Aşgabat, 1957
- Garryýew A. Ebjet hasaby. Aşgabat, 1968.
- Gurbanow G. Köne türkmen ýazuwy. Aşgabat 1992.
- Jumaniýozow R. Eski uzbek ýozuwi. Toşkent 1989
- Kodirow M, Hakimžonow M. Alifbe. Toşkent 1991
- Kurt Yilmaz. Osmanlica dersleri. Ankara 1997
- Meredow A, Magtymgulynyň düşündirişli sözlügi, Gonbed Kabus 2004
- Saryýew A, Saryýew G, Köne türkmen ýazuwy, Aşgabat 1988.
- Türkmen diliniň sözlügi. Aşgabat, 1962.

<i>Giriş.....</i>	<i>7</i>
<i>Köne türkmen ýazuwynyň özboluşly taraplary.....</i>	<i>9</i>
<i>Köne türkmen ýazuwynyň harplary we olaryň ýazuw düzgünleri.....</i>	<i>12</i>
<i>Köne türkmen ýazuwynda harplaryň bölünişi.....</i>	<i>14</i>
<i>Köne türkmen ýazuwynda meňzeş ses aňladýan harplaryň ýazylyş aýratynlyklary.....</i>	<i>16</i>
<i>Köne türkmen ýazuwynda käbir harplaryň ýazylyş aýratynlyklary.....</i>	<i>19</i>
<i>Türkmen diline mahsus sözleriň ýazuw kadalary.....</i>	<i>31</i>
<i>Köne türkmen ýazuwynyň görnüşleri.....</i>	<i>41</i>
<i>Köne türkmen ýazuwynda hereketleriň ulanylyşy.....</i>	<i>44</i>
<i>Köne türkmen ýazuwynda käbir çekimsiz harplaryň ýazylyş aýratynlyklary.....</i>	<i>45</i>
<i>Köne türkmen ýazuwynda sanlaryň ýazylyşy.....</i>	<i>51</i>
<i>Köne türkmen ýazuwynda ulanylýan esbaplar.....</i>	<i>54</i>
<i>Ýyl hasaplary we olaryň nusgawy edbiýatymyzda şöhlelenilişi.....</i>	<i>56</i>
<i>Kamary we şemsi aýlary, olaryň geçmiş mirasymyzy öwrenmekdäki ähmiýeti.....</i>	<i>60</i>
<i>Ehjet hasaby.....</i>	<i>63</i>
<i>Özbaşdak okamak üçin tekstler.....</i>	<i>67</i>
<i>Peýdalanylan edebiýatlar.....</i>	<i>75</i>